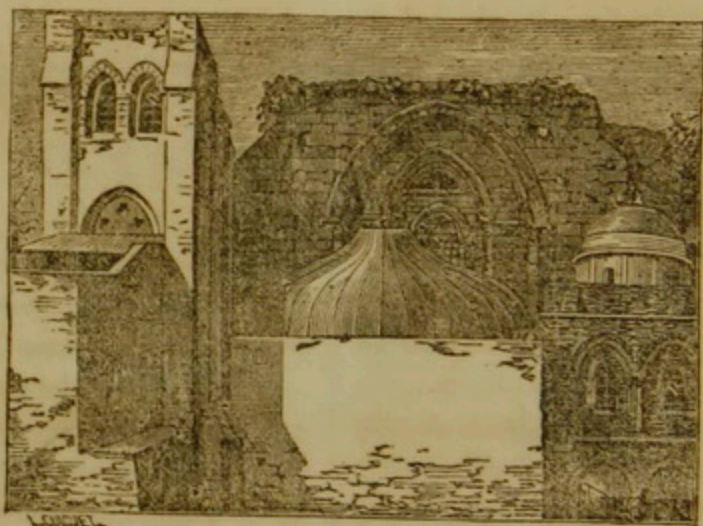

Մ Ի Օ Մ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ԸՕԳԸՅԻՆ • ԲԸՆԸՍԻՐԸԿԸՆ • ԳՐԸԳԻՏԸԿԸՆ
ԵՒ ՔԸՂԸՔԸԿԸՆ

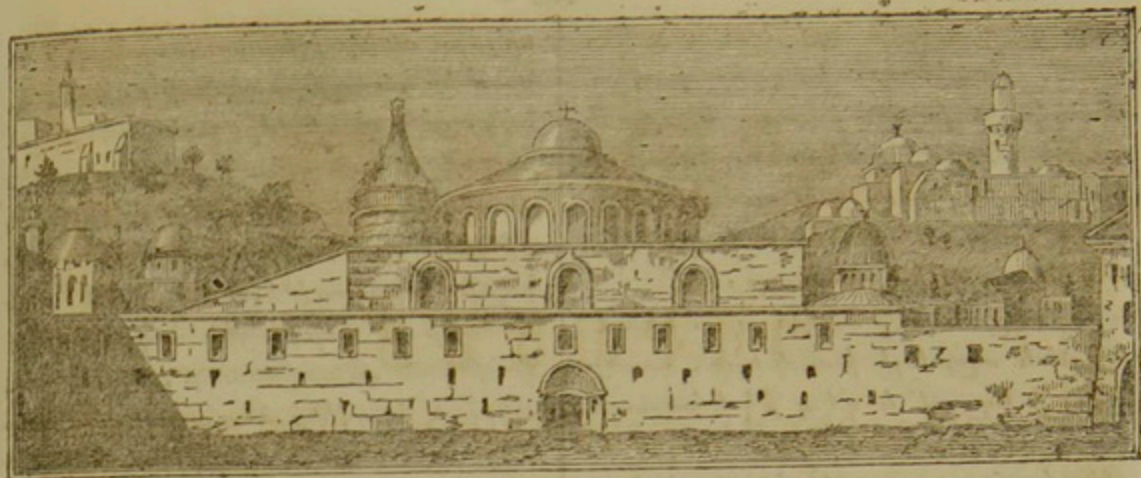
ՀԻՆԳԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ
ՇՐԶԸՆ ՄԻԸՄԵԸՅ

ՅԵՐՈՒՍԸՂԻՄ

Ի ՏԳԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՑ

1870

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ
ԹԻՒ 12.

Ա Մ Ս Ս Գ Ի Ր

ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 31.
1870.

Ա.Զ.Գ.Ա.ՅԻՆ, Բ.Ա.Ն.Ա.ՍԻՐԱ.ԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱ.ԳԻՏՈ.ԿԱՆ

ԽՂՃԻ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ (*)

ԽՂՃԻ ազատութեան վրայօք խօսեցած ժամանակս քրիստոնէութեան հին դարերը թողլով, ուր տեղ նա այնքան փառաւոր դիւցադուներ ունեցաւ՝ հոգւոյ փրկութեան համար արիւն թափողներ, կ'անցնեմ գէտ ի միջին դարը, ճաննալով միանգամայն անոր մեծութիւնը: Հին որ կողմը նայեմ, հալածողներու և հալածեալներու կը հանդիպեմ, մանաւանդ Վերոպայի մէջ, ուր ստորերկրեայ քննարաններ՝ մարդկային ազատ հոգիներու գաղտնի դարաններ կը կառուցուին, ուր ոչ միայն խեղճ քաղաքացիներ, սուրբ կուսաններ, ողջախոհ մանկա-

մարդներ, և հարուստ պատանիներ, այլ երեւելի կոմսեր և իշխանազուններ դարաներով խիղճերնուն հետ միանգամայն և իրենց անձերը գերութեան և մշտնջենաւոր բանտարկութեան կը մատնուէին: Եւրոպայի բերանը բռնութեան երեսէն կը կարկէր, մօտալուտ մահը և մահա տիպ վիշտերը անոնց մտածութիւնը պահ մի կ'այլայլէր. բայց հոգին եւ խիղճը կը տնային գէտ ի ազատութեան աղբիւրը յերկինս, այն Որդւոյ մարդոյն որ ըսաւ՝ «Ինձ եկողը դուրս չեմ ձգեր»: Չեմ ուզեր հոս ի հանգէս բերել Հայաստանի Ներոնները և Վաղենտինոսները, Շահ-Նոպազ, Էնկիթիմուր և իրենց նմանները, ու

(*) Շարունակութիւն և վերջ, տես թիւ 11.

րոնք զՀայաստան արիւնջուայ ըրին , առանց կարենալու խեղդել խաղաւ մարդկային խղճին ձայնը . և որչափ աւելի հալածանքներն ու մահերը կը յաճախէին , այնքան աւելի հոգիները կը պայծառանային և բռնութեան սուրը կը բթանայր :

Ահ , կը տեսնէք սա կարաւաններու խեղճ և ողորմելի խումբերը , ասոնք դէպ 'ի 'Խըրըմ' և դէպ 'ի 'Եհաստան կ'ուղեւորին , հետերնին տանելով իրենց խղճի աղատութե՛հ հետ նաև հայրենի տաճարներուն այն նուիրական մասունքները , այն սրբազան մատնանները որոնք զիրենք իրենց օրոցքին մէջ սրբադործեցին , և ազատ մարմնոց մէջ ազատ հոգի մի աշխարհիս վրայ զետեղեցին : Ամենք 'ի 'Խըրըմ' և մեծագոյն մասը 'ի 'Եհաստան հասնելով , քիչ ժամանակի մէջ իրենց խղճին աղատութեանը կոթողներ կը կանգնեն հոն , եւ անոնց վրայ կը ծխեն իրենց հոգւոյն քաղցր բուրմունքները դէպ 'ի 'Նստուած' բացարձակ 'յակն , առանց մոռանալու երբէք այն հոգեւոր կենսատու զգացմունքները՝ զոր Հայաստանի լուսաւորիչ մի հոգեւոր ծննդեան օրից 'ի վեր ներշնչեր էր իրենց իւր յաւիտենական յիշատակաւը : Նոր կը պարտաւորէին անոնք իրենց ճշմարիտ լուսաւորութիւնը , որոց մէջ կը կայանայ հոգւոց աղատութիւնը , և զայս չկորսունցնելու համար յանձն առին իրենց հայրենի քաղցր կլիմայն և ծննդական երկիրը թողուլ , և տարագիր ըլլալ հեռաւոր վայրեր , հետեւելով իրենց խղճի աղատութեանը :

Բայց բարե , մարդկային սերունդը կարծես թէ նախասահմանուած է մինչեւ անդամ իւր ամենասիրելի աստուածաշնորհ աղատութենէ կապտուելու : Արք հայրենեաց տարագիր

որդիքը օտար իշխանութեան մէջ ազատ կը համարէին զիրենք բռնութենէն , քան զ'էնկթիմուլն աւելի չարագոյն և քան զ'Հահ-Այպաղն աւելի անգթագոյն թշնամւոյ մի կը հանդիպին , այն է 'Աիկոլ եպիսկոպոսը , խղճի աղատութեան ամենէն մեծ թշնամի և մարդկային հոգւոց փրկիւթեան մենալաճառը , երբ 'ուտերի և 'կարլինի ձեռօք տեսաւ իւր ժողովրդեան տասանորդիւր , և ըրած մեծամեծ կորուստները , որոնց մէջ կային պալատականներ ու թագաւորներ և ամբողջ ժողովուրդներ , խորհեցաւ նա անոնց դատարկը խեղճ Հայոց խմբակներով լեցնել . 'Աիկոլ անոր նպաստեց և աշխարհային բռնութենէ փախչող ողորմուկ արարածները տարաւ յանձնեց անգթաբար հոգեւոր բռնութեան ձեռքը : 'Եհաստանէն գուժելու ձայն մի փրկութաւ , խղճին խորերէն կոծ ու վայնասուն մի լսուեցաւ . լացաւ Հայաստան իւր զաւակունքը ու չուղեց միսթարուիլ , որովհետեւ չկային :

Արք Աւրոպա թէ դարուն մէջ սուրբ Բարդուղիմէոսի օրունն նշանաւոր դէպքը տեղի ունեցաւ , եւ խղճի աղատութե՛հ համար մաքառող դիւցազուններ բոլոր մարդկային սերին երախտագիտութեան արժանի կը հանդիսանային , երբ թէ դարը կ'ըսեմ (եկեղեցիէն դուրս) ներողամտութիւն կը քարոզէր , այս դին 'Նսիոց մէջ , թուրքաստանի մայրաքաղաքին մէջ հզօր տէրութեան մի աչքին դիմաց ընդհակառակը աններութեան գործեր տեղի կ'ունենան . Հայկական եկեղեցին կը հալածուի խղճի աղատութեան թշնամւոյն արբանեակներէն , Հայոց գրկէն աներեւոյթ ձեռք կը յափշտակուի իւր սիրելի Պատրիարքը , եկեղեցւոյն

պաշտպանը, որուն խղճի աղատութիւնը երկաթներու անգամ դէմ դնելով, վերջապէս երկաթներու տակ հեծելով իւր հոգին յաւիտենականութեան դռները կը յանձնէ, անրնիճելի մնալով հոգւով և մարմ. յիշատակ թողլով յաշխարհի իւր երկաթէ դիմաւ կով անուան հետ մէկ տեղ դիւցադնական օրինակ մի, որով զարմացոյց արքունիքները՝ մինչեւ անգամ Վատիկանի պալատը: Արժէ ձեռք գործուեցաւ այս բռնութիւնը, այն ագգին՝ որ սկսեր էր ներողամտութիւն քարոզել, Վոյդէրի վարդապետութիւնները թէ և յանդուգն՝ սակայն խղճի աղատութեան նպաստաւոր դասեր տալ սկսած ժամանակ:

Եւրոպայու մէջ 92 թուականը մեծ ու օգտակար դասեր տուաւ, որոնք դադողական յեղափոխութեան արդիւնքն եղան, թողունք այն վրտանդները որոնք ընկերացան ընդհանուր բարեաց հետ: Արքմէս թէ յիշեալ թուականը խղճի աղատութեան դուռն եղաւ, անկէ ծագեցան մարդկային սեռի յառաջագիմութիւններ և մարի լուսաւորութիւններ, բայց Նիոյ մէջ այդ երեւելի դէպքը արձագանք չտուաւ, հոս ազգութիւնները դեռ իրենց բարոյական անզգայութեան մէջ թմրած կը մնան. հազիւ թէ կը լուրի ներողութեան ձայնը և անմիջապէս կ'անհետանայ. դեռ բռնական իշխանութիւն մի կը տիրէ եկեղեցւոյ մէջ: Աւետիք պատրիարքի մի կորստեանը դէմ կարծես թէ վրէժխնդրութեան միջոցներ կը պատրաստուին բարձրագոյն ձեռքով: Ահ, որքան քաղցր է ազգային կրօն մի բռլոր իւր վեհութեամբը և սեփական պաշտամունքներովը, կարծես թէ երկինք զայն սիրելու և պաշտելու համար մարդոյս հոգւոյն մէջ առանձին

զգացմունք մի տուած է: Բայց որքան ալ դառն է նոյնը ուրիշի մի ևս բռնաբար սիրցնել տալ, թէպէտ և նա նոյն կրօնին մէջ մեծցած և յետոյ դասալիք եղած ըլլայ: Այլ թէ պաշտամունքը հալածիչ իշխանութիւն մի է. քաւ լիցի, կրօնական ճնշումները ապօրինաւոր համարուած են միշտ նոյն խի կրօնից Հեղինակին վարդապետութեամբը: Քաղաքականացեալ ազգն ունի հարկաւ իւր առանձին կրօնը և պաշտաման կերպը, այս կրօնիս քարոզ պիտի ըլլայ ոչ բռնութիւնը՝ այլ ճշմարտութիւնը, ցոյց տուր նորա սրբութիւնը և հոգւոյ փրկութեան միակ միջոց և յաւիտենականութեան ճանապարհին առաջնորդ ըլլալը, և այս բաւական է: Արօնը մարդոյս ազատ խղճին մէջ միայն իւր զօրութիւնը կը ներգործէ, միտքը կը լուսաւորէ, և ահա ինքնին պիտի սիրէ նա զճշմարտութիւնն և հետեւի անոր: Ասոր փորձը տեսնուեցաւ ներկայ դարուս առջի քաւորդին մէջ. քաղաքական զօրութիւնը որքան որ բռնացաւ անշատեալ եկեղեցւոյ վրայ, սակայն չը կարաց նա կամքը խոնարհեցնել և խիղճը գերել, վին աւելի մեծցաւ, ինչ որ կրնար ընել սէրը, բռնութիւնը չկարաց ընել:

Այլ զարմանայք, սիրելի ընթերցողք, թէ որ ուրիշ տեսութեամբ մի ակնարկել ուզեմ այս մեծ գործիս, ինչպէս ոմանք՝ չքսեմ շատերը ջանացին հակառակ տեսութեամբ պընդել և բոլորովին բռնութեան ընծայել գործոյն անյաջողութիւնը, որում մէջ չէ թէ կրօնական շահերն էին դեր ունեցողները, այլ յաւէտ ազգային միութիւնը՝ քաղաքականապէս առնելով: Ինչպէս պիտի զարմանայ մարդս՝ երբ տեսնէ թէ բռնութիւնը բոլորովին բաժանեալ մասին կողմէն

կը գործուէր : Ժողովուրդը իւր գըլը
խաւորներովը եղբայրութեան անկեր-
նին երկնցուցած խաղաղութիւնն
համբուրելու կը պատրաստուէին ,
համոզուած ըլլալով որ իրենց միութեան
մէջ պիտի ըլլայ ազգայնութեան
բարոյական ոյժը , և լուսաւոր յառա-
ջագիծութիւնները հայրենի կրօնին
օծութեամբ : Եւ ո՞վ էր իրենց բը-
նական ձգտման և ներքին համոզմա-
նը դէմ՝ կեցող և բռնաբարող , կղե-
րական փոքրիկ խումբը , որ իւր դա-
րաւոր իշխանութեան ուժը ռամկա-
կան տգիտութեան վրայ բանեցընե-
լով՝ անոնց ազատ խիղճը ճնշման տակ
դրաւ , խեղճ ժողովրդոց մարտիրո-
սական պատկերներ խոստացաւ , անոնց
նեղութիւնը , մահը՝ ճշմարտութեան
և հաւատոյ համար ըլլալ ցոյց տը-
ւաւ , և այնչափ աքսորանաց , հալա-
ծանաց և տառապանաց պատճառ է-
ղաւ : Ի՞նչոք այս արկածից մէջ եթէ
ճշմարտութիւն մի կայր , այն էր՝ ա-
նողորմ՝ կղերականաց իրենց անձնու-
կան շահը պաշտպանելը , իրենց փա-
ռասէր կրից զոհել այնչափ անմեղ
արարածներու տաղնապն ու նիւթա-
կան կորուստները պատրուակաւ կրօ-
նի : Կրօնը պաշտպանելու տարապարտ
ջանքերով , ազգայնութեան նուիրա-
կան կապը բոլորովին խղել մտաբերե-
ցին , առաջինին մէջ յաջողեցան այն
ինախատինս ոգւոյ ճշմարիտ քրիստո-
նէութեան , բայց երկրորդին մէջ ոչ
երբէք . անոնց ոգւոյն մէջ կրօնական
մեծ խտիրներ և ատելութեան սեր-
մունք ցանեցին , այլ երակնուն՝ մէջ
ազգային արեան փոփոխութիւն չկա-
րողացան մոցընել :

Այն ժամանակէ՛ի վեր բաժանեալ
մասին մէջ (Թորոնտոյի մի սկսաւ տա-
կաւ երեւան ելնել , սակաւ առ սա-
կաւ սկսաւ եղջիւր բարձրացնել , Նիւ

կոլ մի էր այս՝ բայց ոչ | Եհաստանի
մէջ : Իսկզբան իւր գործը անոր նման
բռնական չէր , յանկարծական փոփո-
խութիւն ընելու արամադիր չէր ,
ըստ որում գիտէր նա որ իւր ժողո-
վուրդն ալ , Վամենիցի և | Եհաստանի
ուրիշ քաղաքաց տարագիր և ընկճեալ
Հայերը չէին : Աւստի թողուց որ
ժամանակն ինքնին նպաստէ իւր ա-
նօրէն ձգտումներուն և Նիկիոյեան
խորհուրդներուն : Եւ որպէս զի գոր-
ծը աւելի հիմնաւոր և հաստատուն
ըլլայ , իւր իշխանութիւնը ուղեց բար-
ձրացնել և քաղաքականապէս եւս
զօրացնել և ընդհանրացնել : Եւ
այս վատիկանեան խորհուրդներով
և ճիգով թական գաղափարներով տու-
գորուած՝ սուրբ Պետրոսի թուրին
ծայրը պատեանէն դուրս հանել փոր-
ձեց և իւր միամիտ ժողովրդոց ցոյց
տալ , որոնք սկսեր էին ազգութեան
և կրօնին մէջ եղած անհուն խտրու-
թիւնը իմանալ , և երկուքն հաւա-
սարապէս պաշտել առանձին խորան-
ներուն վրայ , առաջինը իրենց սրտին
և երկրորդն իրենց ոգւոյն բարձրու-
թեան մէջ : Առաջին խորանը ուղեց
տապալել երկրորդ Նիկիոյ , այն տա-
պալեց Համագգեաց ընկերութիւնը
պետական հարուածով մի քնջելով .
բայց այս խորանին աւերակները մը
նացին , որպէս զի Նաբուղարդանի
ձեռք կործանեալ տաճարին փլատակ-
ներուն վրայ բուն Իսրայելի ձեռք
նոր տաճար կանգնուի : Եւ շինու-
թիւնը որչափ դանդաղ՝ նոյնչափ հաս-
տահիմն էր , տաճարի առաջին շինու-
թեան նման անձայն և լռիկ կ'աշխա-
տուէր , սակայն այնչափ աւելի աչ-
խատողաց սրտին մէջ ալ բարեպաշտ
խիղճը իւր աղատութեան սահմաննե-
րը կ'ընդարձակէր : Նիկոլ ժամանակն
եկած համարեց իւր գիմակն վար առ-

ներու, և իւր անձը ինչպէս որ է՝ աշխարհի ցոյց տալու, և ահա Հասուն երեւեցաւ բոլոր իւր բարոյական մերկութեամբը և կուիրինեան գաղափարներով. նա ուրիշ բան չէր բայց եթէ միջին դարու անձնաւորութիւնը, այն գարշելի և դժոխատիպ դարուն՝ յորում խղճի ազատութիւնը իւր կատարեալ գերութեան մէջ կը գտնուէր։ Ահ, որքան սիրելի է ինձ Հասունը իւր հալածանքներովը և եկեղեցական շանթերովը՝ քան թէ կը բռնին տուած իւր անարգութեամբը։ Արովհետեւ նորա ձկտումներուն մէջ երկու գործողութիւն կ'երեւին, եկեղեցւոյ ղէնքերու գործածութիւնըն ու միանգամայն անոնցմով բռն եկեղեցւոյն և կրօնին բրած անարգանքը։ Սակայն ուշ էր մնացեր Հասուն, ժամանակն զգալապէս փոխուած էր, ժողովրդեան մտաց՝ գէթ մեծագոյն մասին՝ լոյսը ծագեր, թանձր տգիտութիւնը բոլորովին փառատեր և ազատասիրութեան ոգին թագաւորեր էր։ Նա ուրիշ բան չը գտաւ իւր գիմաց՝ բայց եթէ հին գաղափարաց յեղափոխութիւն մի. ի դուր ջանաց և պիտի ջանայ թերեւս սուրբ Պետրոսի թրովը անոնց հետ վարուելու։ Պապական եկեղեցւոյ շանթերը չունին իրենց առջի զօրութիւնը, ճշմարտութեան ուժով հըզօրացեալ միտք մի քան զՓարիզու պարիսպները անգծելի և անկործանելի են հնացեալ ղէնքերու գիմաց։ Հետեւեալէս՝ լիովնալ չկարողացաւ ոչ կղերին և ոչ ժողովրդեան մտաց վրայ ազդեցութիւն բանեցընել. իւր արձակած շանթերը իւր գլխուն վըրայ դառնալով փշուռեցան ըստ ասելով Յեսսեայ որդւոյն։

Այս օրինակ ոգւոյ և մտաց արիւնութեան վրայ՝ տեսնելով ընդհանուր

ազգը և ազատութեան և լուսաւորութեան բարեկամները, իրենց ուրախակցութիւնը փութացին յայտնել հրապարակական թերթերու միջոցաւ։ Բռնութիւնը ամօթապարտեղաւ. Հռոմը իւր պարտութիւնը խոտտովանեցաւ. իւր կրօնական ղէնքերուն տկարութիւնը յայտնի ցուցուեցաւ, որ նշան էր մօտալուտ և անմիջական կորստեան իւր քաղաքական իշխանութեանը։ Յաղթական ժողովուրդը, որու ոյժն ու զօրութիւնը բարոյական և իմացական լուսաւորութեան մէջն է, աւելի կազգութեցաւ, և գործն աւելի յառաջ մղել ջանաց, այսինքն քաղաքականապէս եւս պաշտպանել իւր խղճի ազատութիւնը, իւր ազգային իրաւունքը, իւր եկեղեցին, ասով աւելի մօտեցաւ իւր բռն ծնող եկեղեցւոյն թէ՛ ազգայնութեան կապովը և թէ՛ լուսաւորեալ գաղափարներովը. և որչափ աւելի նորա մօտենալու ըլլայ, այնչափ աւելի պիտի ապահովէ իւր կրօնական ազատութիւնը, խղճի և խորհելու ազատութիւնը։ Դամանակը՝ որ մայր է երեւելի արդիւնքներու և մեծամեծ գործերու, նա պիտի պսակէ անշուշտ օր մի, և թերեւս շատ հեռու չէ, մեր համարիւն և համազգի եղբարց սոյն երեւելի գործը։ Եւ թշնամին խաւարի և ազատութեան պիտի ընդունի իւր վերջին հարուածը, ինչպէս որ ընդունեց իւր անսխալ Տէրը։

Սոյն ճառս վերջացրնելով իբրեւ ինիք մէջ կը բերեմ հին առած մի, որ կըսէ «Մի՛ գպչիր թագուհիին, որ ես ալ կըսեմ մի՛ գպչիր խղճմտանաց, որ ազատութեան հոգին է. թող ըզմարդը որ գործէ, նա ազատ է իւր ներքին գործոցը մէջ, հետեւապէս պատասխանատու է իւր Արարչին՝

հետեւելով կամ ոչ ճշմարտութեան, թէ քանի մեծ պատասխանատուութեան ենթակայ է նա որ իւր նմանւոյն հետ իբրեւ անբան և անշունչ արարածոց հետ կը վարուի, ստորին էակաց դասն իջեցընելով զայն, որոնք զուրկ են պատասխանատուութենէ, և բնական ճակատագրի մի օրինաց ենթարկեալ: Ի՞նչ օգուտ է մարդոյ արտաքին ազատութիւնը, երբ նա իւր ներսիդին իւր հոգւոյն և մտաց մէջ գերի է, երբ նա իւր մտաց թելադրութեան չէ ազատ հետեւելու: Ասով ուրիշ բան չենք կարող ընել, եթէ ոչ մարդոյս փայէն պատասխանատուութիւնը վերցընել, և բարոյական էակը նիւթոյ իշխանութեան տակ ձգել:

Արջանիկ պիտի լինի այն դարը, և ես արդէն կ'ողջունեմ զինքը, երբ իմացական լոյսը ընդհանուր ակուելով բարոյական աշխարհիս վրայ, և Աւետարանի ճշմարտութիւնը բոլոր իւր վեհութեամբը թագաւորելով իւրաքանչիւր մարդ ազատ պիտի լինի հետեւելու իւր լուսաւորեալ խղճին, և այն ժամանակիս մէջ մարդկութիւնը իբրեւ մի մարմին և մի անձն մշտնջենապէս պիտի տիրէ, ինչպէս Ադամ փափկութեան դրախտին մէջ, և աշխարհս ազատ պիտի լինի ամեն կերպ անիրաւութիւններէ և զրկանքներէ, որոնք ի նախատինս մարդկութեան անխղճաբար կը դործուին երկրիս վրայ:

ՍՈՒՐԲ ՏԵՂԵԱՅ ԽՆԴԻՐԸ

(Հարունակութիւն, տես թիւ 11.)

Այն բողոքս ընդունուեցաւ, եւ Վսեմ, Ապղիֆ փաշայն ալ մեր իրաւունքը քաջ ճանաչելով կ'ուզէր մեր զրկանացը վերջ մը տալ, կամ դոնէ խաղաղասիրական միջոց մը գտնել, վասն զի կը վախնար միանգամայն, զի տեղով Ատոն կղերին ժամանակ ժամանակ ըրած յանդուգն ձեռնարկութիւններն, և անոնց մէջ որ և իցէ կերպիւ յաջողելին, վասն որոյ չլըստահեցաւ կտրուական պատասխան մը տալ: Այրբ միջոցը երկու օր մնաց Ատոնաց դալուն, Վսեմ, Ապղիֆ փաշայն իւր Թարգման Ստիրեատիս էֆէնտին հետ մեր վանքն եկաւ տեսութեան պատճառաւ, եւ սոյն խնդիրը ինքը բացաւ մեզմէ յառաջ, և ըսաւ. «Չեր բողոքը կարդացի, իրաւունքնիդ արդար է, և ես պարտաւոր եմ իմ Տէրութեանս հպատակաց իրաւանց վրայ օրինաւոր հրահեմ: Այլ բան մըն ալ կայ որ, այն ալ պէտք է մտածեմք, ետքը քաջ եաբար չէն, կեօշ չըգործայալը: Այս Ատոն կղերաց արարքներն և բնութիւնն դուք մեզմէն լաւ գիտէք, ասոնք երբ իմանան թէ իրենց այս սովորութիւն պիտի խախտուի, թէ և արդարութեամբ, բայց անոնք բոլոր աշխարհ վիճլուկի կուտան, նախ դեսպանին, ասպա Բաբային, յետոյ բոլոր Աւրոպիոյ տէրութեանց սուտ ու սիտալ տեղեկութիւն կուտան: Այս մանաւանդ, ահա երկու օր մնաց անոնց դալուն, ամեն բանէն յառաջ իրենց բնական եղած ապստամբական ոգին ձեռք պիտի առնեն, բունն զօրութիւ պիտի յարձակին ձեր վրայ, և ես պիտի սարտաւորուիմ միջամտութի

ընել զօրք խրկելով, և իրենց սովորութիւնն կատարել տալ, որով աւելի գէշ կ'ըլլայ ձեզ, ահա ստոր համար եկայ որ պէտք եղածները ձեզ խօսիմ, որ և դուք ըստ այնմ պատրաստ գըտնուիք :

Հրամայեցէք Փաշա էֆէնտի, ըսի, մեր ինչպէս գտնուելուն եղանակը մեզի ծանուցանել, որ մենք ալ իմանամք, և եթէ արդար և օրինաւոր է և մեր իրաւանց չդպչիր, պարտաւոր եմք ընդունել և գործադրել իրրեւ հարազատ հպատակ տէրութեմ. բայց տար Մտուած որ Չեր Վսեմութեան ըսելիքներն ալ հարազատ և հաւատարիմ հպատակի արժանաւոր ըլլային, և անոր արդար իրաւանց պաշտպանութեանը օգտակար :

Հարունակեց Վսեմ. Նազիֆ փաշայն. « Վուք Չեր սուած բողոքով կ'ուզէք որ տէրութեան զօրքը չգայ ձեր վանքին դիմացը, և զապթիէներ չկայնին եկեղեցւոյ փակին մէջ, հիւպատոսը համազգեստով չգայ, և իրեն յատկացեալ պաշտօնական աթոռը հետը չբերէ, ասոնք չեն ձեր արդիւնք ուղածնիդ տուած խնդրագրեր նուդ համեմատ : »

Մյո, պատասխանեցի. — « Ասոնց ամենն ալ ոչ ինչ բաներ են, ըսաւ Վսեմ. Նազիֆ փաշայն, մտիկ ըրէք որ ձեզ բացատրեմ : Նախ՝ կը ցաւիք և չէք ուղեր որ տէրութեան կանոնաւոր զօրքը և զապթիէք ձեր փանուց դիմացը գան այն օրը. ասկից ինչ կ'երէ, զօրքը Վաղդիոյ տէրութեան զօրքը չէ, այլ մեր տէրութեան, որուն հովանաւորութեան տակ կը գտնուիք դուք, այս աւելի ձեզ օգտակար և պատիւ է, ասկից երբէք փնաս մի չկրնար ծնանիլ, ուրեմն ստոր համար այսբան տաղնապիլ և ասգին անդին իյնալ բողոքելնիդ աւելի :

Երրորդ, Վաղդիոյ հիւպատոսին համազգեստով գալը, ասկից ևս ինչ փնաս կրնայ ծագել, համազգեստով կամ առանց համազգեստի եկեր է, ինքը գիտէ, ինչպէս կ'ուզէ թող գայ, եթէ պատիւ և եթէ անարգութիւն իրենն է, քանի որ ինքն կ'ընդունի և կ'ընէ՝ ինքը գիտէ, ասկից ալ ձեր իրաւունքին դպչելու բան մը չեմ նշմարեր, վասն որոյ խօսելնիս անգամ չարժեր. ըսելը աւելի լաւ է՝ որ վերջը ըլլալիք գէշութիւններէ ազատ կը մնաք :

Երրորդն է, Վաղդիոյ հիւպատոսին իրեն յատկացեալ աթոռը հետը բերելը. այս եւս ի կարգի միւս խնդրոց նկատել պարտիմք : Այն աթոռը բերելը չբերելը բան մը չգոյացներ, եթէ բերած աթոռը կրկին ետ չտանի եւ ձեր եկեղեցին ձգէ տեղ մը յատկացնելով, այն ժամանակը իրաւոր ձեր իրաւանց դպած կ'ըլլայ. քանի որ կըտանի, անկից ալ վտանգ մը չկայ : »

Մյո խօսքերը քանի որ Վսեմ, Նազիֆ փաշայն կը խօսէր, իրեն թարգմանն ալ միշտ՝ Մյո, այնպէս է, այս բաներուս վրայ բան խօսելը անգամ աւելի է, այս բաներուն մէջ փնասակար բան մը չկայ, քանի որ կուգան և գալու սովորութիւն ունին, ինչպէս կ'ուզեն այնպէս գան, ինչ կ'ըլլայ, կ'ըսէր. — Երդեօք ձեր ըսածները լրացուցիք հարցուցի Վսեմ. փաշային : — Մյո, պատասխանեց Նորին Վսեմութիւնն :

Սկսայ խօսել յետոյ այսպէս. կ'ընդունիմ Չեր Վսեմութեան ըսածները՝ երբ նոյն ըսածիդ համեմատ իմ ըսելիքներուս ալ այդպէս դատատան ընէք և իրաւունք տաք : Սեզի ալ սովորութիւն եղած է, ինչպէս վերն ալ յիշեցաւ, ամեն տարի Մյո—

Քերիմ (Յովհաննու ծնունդ) ըս-
ուած գիւղին մէջ իրենց սեպհական
եկեղեցին երթալ շարունակ ամեն
տարի երեք չորս երբեմն եթէ ուխ-
տաւորնիս շատ ըլլայ՝ մինչեւ հինգ օր
մաս առ մաս կը տանենք հրաման
առնելով իրենցմէն՝ ինչպէս իրենք ևս
հրաման կ'առնեն մեզմէն մեր սուրբ
Յակովբ և սուրբ Փրկիչ եկեղեցի-
ները գալու համար:

Այսուհետեւ ես ալ պէտք է ըս-
կըսիմ Յովհաննու ծնունդ երթալու
օրերը Չեր Այսեմութեանը լուր տալ
որ ինչպէս Վաղղիոյ հիւպատոսին մեր
վանքը գալու համար զօրք կուտաք,
վաղն ալ ես անձամբ Յովհաննու ծը-
նունդ պիտի երթամ, հիւպատոսին
համազգեստին տեղ իմ Տերութեանս
շնորհած շքանշանովը, անոր աթո-
ռին փոխարէն հետոս մէկ պատրիար-
քական աթոռ ստանելով իրենց եկե-
ղեցւոյ մէջ դնել նստելու, զօրքին
զօրք, համազգեստին համազգեստ,
աթոռին աթոռ, բայց սա առաւել
լութեամբ որ իմ իրաւունքս պահ-
պանելով ձեր պարտքը կատարէք, որ
է՝ նկատել հիւպատոսին աստիճանն
և իմ, անոր օտար տէրութեան պաշ-
տօնեայ ըլլալն և իմ մեծագոր (Ս)
մանեան Տերութեան հաւատարիմ
հպատակ և ընդհանուր (Վ) զգի մը՝ Պատ-
րիարք ըլլալս, և նմանապէս Տերու-
թեանս հրովարտակով ի պատիւ Հայ-
ոց ազգիս շնորհած արտօնութիւննե-
րըս: Այլ թէ ճիշտ այս նկարագրութեա-
նըս համեմատ փոխարէն հատուցանե-
լու խօսք կուտաք, և այն ոչ միայն
բանիւ՝ այլ և Չեր Այսեմութեան և
անոնց ստորագրութեամբը, իսկոյն
հաճութիւն պիտի տամ, քանի որ որ
տեւէ մեր ուխտաւոր տանելը անոնց
եկեղեցին, ուր առաջին օրը անձամբ
ես կ'երթամ՝ նոյն հանդէսով և պատ-

րաստութեամբ, երկրորդ օրը փո-
խանորդս կը խրկեմ, երրորդ օրը այլ
ոք Այսիակոսոս, օր մի ալ թարգմա-
նըս կը խրկեմ: Այլ թէ այսպէս կը հա-
ճիք և կը հաճին: Այսինքն, հիմակուը
նէ իմ հաճութիւնս տալով՝ Չեր
Այսեմութեանը լուր կուտամ որ նոյն
արարողութիւնս կատարելու համար
զօրք պատրաստէք, և տեղն ալ եր-
կու ժամէն աւելի հեռի ըլլալուն
համար՝ այսօրէնէ սկսիք հոն տեղ մը
պատրաստել զօրաց պատասպարու-
թեանը համար:

Այսեմ. Ապղիֆ փաշայն այս բանին
վրայ բաւական մտածելէն զկնի ը-
սաւ, «Իրաւունք ունիք այս բանին
մէջ, և իմ պարտաւորութիւնս է
որ ձեզի ալ զօրք տալով ձեր իրաւուն-
քը և պատիւը պահպանեմ, բայց
երկու ժամէն աւելի տեղ զօրք խրու-
կել՝ այդ դժուար է, եթէ մէկ օր ըլ-
լար գոնէ՝ կարելի էր, և այն տեղ
զօրքը եթէ մնայ՝ տեղ չկայ, եթէ վե-
րադառնայ, դարձեալ երթալ կարե-
լի չէ ամէն օր, այս ալ չեղաւ: Դ
Վարձեալ աշխատեցաւ որ զմեզ հա-
մադէ առջի բաժնին վրայ:

Կրկնեցի ես, Այլ թէ այդ բանը ձեզ
համար անկարելի կը թուի կատարել,
ուրեմն կ'երեւի թէ Վաղղիոյ հիւպա-
տոսին խնդրանաց համեմատ անցեալ
տարուան պէս դարձեալ զօրք պիտի
տաք: — Այո, ասաց բոլորէն: — Տուէք
մնաս չունի ըսի. թող գայ զօրքը վա-
նուցս դիմացը շարուի, առաւօտուն
հիւպատոսին գալու միջոցները ես
անձամբ վար կ'իջնամ, զկնի զօրաց
գլխաւորը բարեւելոյ՝ կ'ըսեմ իրեն,
Այլ խրկեց զձեզ, զօրապետ տէր, և
ի՛նչ պաշտօն կատարելու եկած էք
հոս, ի հարկէ պիտի ըսէ, հրամա-
նաւ Այսեմ. Փաշային եկած եմ,
որ Վաղղիոյ հիւպատոսին գալուն

զորքերս բարեւ բռնեն 'ի պատիւ երեսաց նորա : - Բաց այս երկու կտոր հրամաններէ՝ ուրիշ հրաման ունիք ձեր Վ սեմ. Փաշայէն, կը հարցնեմ իրեն, 'ի հարկէ պիտի ըսէ՞ ոչ. ուրեմն, զորապետ տէր, դուք միայն ձեզ հրամայեալ պաշտօնը լաւ կատարեցէք ամենայն զգուշութեամբ, և եթէ ուրիշ բան պատահի ձեր և Վ տինաց մէջ ձեր հոս եղած ժամանակ, կը խնդրեմ միջամտութիւն չընէք, վասն զի՝ ինչպէս ձեզ ձեր տիրոջմէ տրուած պատուէրը ընդունելի է և պարտաւոր էք ըստ այնմ գործել և հսկել, և ես ձեզ նման զորապետ մի եմ մի և նոյն մեծազօր Տէրութեան կողմէն ընդհանուր Վրդիս հաճութեամբ ազգային սեպհականութիւններս պահպանելու և հսկելու համար. իմ վեհափառ Տէրս Թագաւորը իւր հրովարտակոյլը զիս նուաւ տըս այս բոլոր սեպհականութեան վրայ Պատրիարք և զորապետ կարգած է, և սաստիկ պատուէր տուած է որ իմ ազգային իրաւունքներուս վրայ հսկեմ, վասն զի իւր իրաւունքները կը սեպուին՝ քանի որ ես անոր ողորմած հովանաւորութեան տակն եմ զինի Մտտուծոյ : -

Օրապետաց այսպէս ըսելէս ետքը պէտք եղած պատրաստութիւններն կը տեսնեմ. իւր հիւպատոսին դարձեալ համազօգեստով և աթոռով գալը իմանալու՝ Թարգմանս կը խորհեմ իրեն ըսելու թէ, Պատրիարք բարեկամնիդ ձեզ լուր կուտայ իմ բերնովս թէ, ինքը ()ամանեան Վեհափառ Թագաւորին հպատակն է, երբէք չուզեր որ Հայոց ազգին իւր վերայ ունեցած հաւատարմութիւնն ամենապիտիւր բծով անգամ աղարտել, որ վասն չիրնար ձեր Վ սեմութիւնն այսպիսի պաշտօնական հանդերձիւ

(ունիթօրմայով) և աթոռով ընդունիլ, եթէ պարզ հագուստով կը բարեհաճիք զմեզ պատուել՝ հրամայեցէք : Եթէ զինի այս դարձեալ շարունակել իւր գալուստը, իսկոյն լուր կուտամ պատրաստած մարդկանց որ վանուցս երկաթեայ դուռն փակեն, բանալիքներն ինձ բերեն, ինչպէս ըրաւ մօտ տարիներս իրեն սեպհական եղած Վատին եկեղեցւոյ Պատրիարքը, սուրբ Հարութեան դուռն աւոր երեսին փակել տալով՝ հանդիսաւոր օր մը նոյն հիւպատոսին կտրգէ դուրս զօրք բերելուն համար :

Վստրալ վերջը գէշ եկաւ, ըսաւ Վ սեմ. Փաշայն, այդպէս ալ աղէկ չէ : - Վաւ ուրեմն, ըսի, ես բոլոր միայ բանութիւնս ժողովեմ իմ սեպհական վանքէս դուրս ելեմ, թող Վատինք գան տիրապետեն, վասն զի այս Չեր բռնած ընթացքը այդ ըսել է. քանի որ դուք, որ այսօր իմ Վեհ. Թագաւորին ներկայացուցիչն էք և պարտիք իմ այս տագնապիս մէջ զիս ամենայն կերպիւ պաշտպանել, դուք ոչ կամիք, և ինձ ոչ թոյլ տաք իմ սեպհականութիւնս պաշտպանելու համար ընելիքներս ընել : »

Դարձեալ Վ սեմ. Փաշայն բարեմտութեամբ կ'աշխատէր իւր Թարգմանին հետ զիս համոզելու, բայց քանի որ իրաւունք մի կորսնցնելով պիտի ըլլար, իմ համոզուելու ալ անկարելի էր, և անկարելի եղաւ :

Դարձեալ ստիպեալ Վ սեմ. Փաշային այս խաղաղասիրական միջոցէս, որ երբէք չէր ուզեր գիմադրութեան նշոյն անգամ ցոյց տալ Վտինաց կամ հիւպատոսին, պարտաւորեցանք երրորդ եղանակ մի եւս մտածել, և առաջի. - Վաղուան օր լուր կուտամ Չեր Վ սեմութե թէ՛ Վատինք պիտի գան մեր եկեղեցին

պաշտօն կատարելու, այսուհետեւ անոնց վրայ վստահութիւն չունիմ, քանի որ այսպէս անիրաւ յարուցմունքներ կ'ընեն, ոյր վասն վաղուեան օրը ինձ տասն հատ քաղաքապահ զօրք շնորհես վանուցս դուռը գտնուին, այսպէսով Վ սեմ. Հիւպատոսին ալ եկած ժամանակը բարեւ ալ բռնելու զօրք խրկելէն կ'ազատիք: Իայց երբ Պ. Հիւպատոսը ձեզմէն զօրք ուզէ, պէտք է ըսէք՝ որ Հայոց Պատրիարքը լուր խրկած էր որ այսուհետեւ Վ տինաց վրայ հաւատարմութիւն չունիմ, վասն որոյ վաղուան օրը ինձ տասն հատ քաղաքապահ զօրք շնորհք ըրէք և խրկեցի, և ահա հոն զօրք կան, Եսրին Վ սեմութիւնն ալ եթէ երթալու ըլլայ՝ բարեւ ալ պիտի բռնեն, ուրիշ զօրքի կարօտութիւն չունիք ըսելով՝ զօրք տալէն կ'ազատիք, զուր տեղը Տէրութեան զօրքերն ալ չէք յոգնեցընէր:

Վաւ է այս եղանակն, ըսաւ Վ սեմ. Փաշայն զօրաց մասին, այլ Հիւպատոսին օնիֆօռմայով գալուն և աթոռ բերելուն մասին ինչ պիտի ընէք և ինչ եղանակ պիտի բանեցընէք, ատոնք ալ այսպէս դիւրին կերպիւ պէտք է լուծել:

Եսացի, այն երկու տեսակ պաշտօնական անիրաւութիւնն ուրիշ միջոցաւ չեմ կրնար լուծել, եթէ ոչ վերոյիշեալ եղանակաւ, զոր այժմ պատմեցի Չեզ. ատոր լուծումը Պ. Հիւպատոսին ձեռքն էր, եւ շատ դիւրութեամբ եթէ կամենար՝ և եթէ իրեն բարեկամին ձեռք լուր տուած ատենս յանձն առնէր այնպէս առնել, նոյն խնդիրը իսկոյն իր դժուարութեան մէջ պիտի լուծուէր, այլ նա չկամեցաւ, վասն որոյ պէտք է, ինչպէս վերը ըսի, այնպէս զինքն ալ և իր պաշտօնական աթոռն ալ ետ

դարձնեմ, ատոր ուրիշ միջոց չեմ գտնար, և կր խնդրեմ որ ալ զիս առկից աւելի զիջում ընելու չտրիպէք, վասն զի չպիտի կարենամ ընդունիլ, վասն զի մեծ վտանգ կայ իմ ազգային սեփականութեանս և Տէրութեանս պատուոյն, որոց և ոչ մին կրնամ զոհել՝ առանց Տէրութեանս և Եզգիս ամբողջութեան դէմ մեղանշելու:

«Ուրեմն ըսաւ Վ սեմ. Փաշայն, այդ ձեր զօրք խնդրելու համար խրկելիք խնդիրդ այս իրիկունէն խրկեցէք, վաղուան չմնայ:» Եւ շատ չանցաւ ոտք ելաւ երթալու, ես դարձեալ կրկնեցի որ երբ Պ. Հիւպատոսը զօրք ուզէ իրենմէ, վերի ըսածիս պէս ճիշտ ըսէ թէ՝ «Հայոց Պատրիարքը լուր խրկեր էր որ վաղը Վ տինք մեր վանքը պիտի գան, այսուհետեւ անոնց վրայ վստահութիւն չունիմ ինձ տասն հատ քաղաքապահ զօրք տուր, և ես խրկեցի, և թէ՛ Պ. Հիւպատոսը եթէ երթալ կրբարեհաճի, պատուէր տրուած է անոնց որ բարեւ ալ բռնեն, ուստի ուրիշ զօրաց կարօտութիւն չկայ: Եսպէսով բաժնուեցաւ Վ սեմ. Փաշայն բարեմաղթելով որ խաղաղութեամբ գլուխ ելէ գործս:

Սիջոցը շատ չանցաւ թարգմանս խրկեցի նոյն քաղաքապահ զօրքերը հետեւեալ աւուր համար խնդրելու, գնաց եկաւ թարգմանս ըսաւ՝ վաղը ժամը վեցու կէս կամ եօթնին (Վար Եագուս) սուրբ Յակովբայ վանուց դուռը պիտի գտնուին ըստ խնդրանաց ձերոց:

Հետագայ օրը ժամը եօթներորդին տասն զօրք քաղաքապահ եկան կանգնեցան առաջի դրան վանուցս, երբ Վ տինաց ժողովուրդն ալ հետդնետէ դալ սկսած էին, նոյնպէս և կարգաւորք և անկարգ միաբանք նո

յա, եւ հանդարտութեամբ կտուարեւորեալ երեկոցեան պաշտամունքը՝ ըստ սովորութեան իւրեանց մեկնեցան, թէ և առանց պղտի դժտութեան մի շանցաւ դարձեալ նոյն երեկոցեան պաշտօնն ալ, վասն զի իւրեանց շարժական փոքր երգիւնն զոր հետերնին բերելով սուրբ Վիսադրի դրան ետեւը կը դնէին միշտ, այս անգամ դասին մէջ զետեղած էին : Այս որ լսեցի իսկոյն դուրս հանել տուի առաջին տեղն դնելու, թէ և այս փորձն ալ առաջին անգամը չէր, ուրիշ անգամ ևս ըրած են և միշտ դուրս հանուած է :

Սիւս առաւօտ ժողովուրդն կրուկին սկսաւ գալ, պատարագի ներկայ գտնուելու, և ես կ'ըստաւէի թէ արդեօք Պ. Հիւսպատոսը պիտի գայ դարձեալ ունիֆօռմայով, քանզի իմացայ որ իմ քաղաքապահ զօրք ուղեւէս ըզկնի, այն ալ դարձեալ կանոնաւոր զօրք ուղած է : Մեծապէս շնորհակալ եմ Սիւսի : Նազիֆ Փաշայէն որ վերի ըսածնիս պէս ճիշտ պատասխանած է իրեն : Այլ ես պէտք եղած պատրաստութիւնները կարգի դնելէս ըզկնի, ինչպէս յիշեցինք վերը, Պատրիարքարանին պատուհանէն նստեալ կը դիտէի Պ. Հիւսպատոսին գալուստը, և թարգմանիս ալ պատուէր տրւած էի որ քիչ մի հեռու անսր դիմացըն երթայ զինքը այն հագուստով և պաշտօնական աթոռով չընդունելու իմացընէ :

Հատ շանցաւ Պաղղիոյ հիւսպատոսարանին գանձելէրը և թարգմանը երեւցան եւ ուղղակի իմ քովս եկան : Օկնի սովորական տեսակցութեան, ըսին թէ՝ Պ. Հիւսպատոսը ձեր որպիսութիւնն կը հարցնէ, եւ ինքն անձամբ պիտի գար Պատարագին ներկայ գտնուելու, այլ փոքր

ինչ տկարութիւն ունեցաւ, վասն որոյ զմեզ խրկեց իր կողմանէ Ձեր Սրբազնութեան հետ տեսակցելու, և այլն :

Երաջի մեծապէս շնորհակալ եմ նորին Յարգութենէն, որ բարեհաճեցաւ իր տկարութեան մէջ անգամ զմեզ չմոռանալու : Ելլ ես այսպէս չէի ուզեր, ես կ'ուզէի որ Պ. Հիւսպատոսը այսօր ըրածը երանի թէ քրտան օր յառաջ ըրած ըլլար, երբ իր միակ բարեկամին հետ առանձին իւրեն լուր տուի որ միայն Ստուած գիտէր, իրեն բարեկամը եւ ինքը : այն շնորհքը ինք բուռն զօրութեամբ պաշտօնական կերպով գործածել ուզեց Վատին կրօնաւորաց հաճոյանալու համար, եւ ելաւ կոյր զկուրացն պաշտօնական կերպարանք տուաւ :

Այժմ ձեր գալը Պ. հիւսպատոսին կողմէն, և մեր որպիսութիւնն հարցնելը և Պ. հիւսպատոսի տկարութեան պատճառաւ չկրնար գալը իմացընէնիդ, նաեւ այլ և այլ ձեւերով խօսելնիդ գիտեմ բոլորն ալ բոլորիքայ են, և այն՝ Լուրպիոյ բոլորիքայ : մօտիկ ըրէք աւրեմն, մենք թիւրք եմք, և թիւրքիացի, և () սմանեան մեծազօր կայսեր ողորմած թեւերուն հովանաւորութեան տակ պատասպարեալ ազաւ աւնելով մեր կրօնական պաշտամունքները : Սեր բողիղիքայն ուրիշ է, այսինքն, մենք խօսքը ասդին անդին դարձնել չենք գիտեր, ուստի մեր բողիղիքն է՝ վերջը ըսելիքնիս առաջ ըսել, որ սրտի մաքրութենէ յառաջ կուգայ, ըսեմ աւրեմն ձեր յարգութեանցը :

Ինչ եղաւ և ինչ յարգ կրնայ ունենալ հիմայ այս Ձեր խրկուիլը մինչ այսօր սուրբ Լորուսաղէմի բոլոր բնակիչք իմացան և գիտեն, որոնց մէջ են նաեւ Լուրպիոյ բոլոր տէրու-

Թեանց Հիւպատոսք, Թէ ինչ անձ-
քեր անցան, եւ չուզելով մեր բա-
րեկամութեան և սիրոյ կտայր խղել,
իմ սարտաւորութենէս աւելի զի
ջուժ ընելով իրեն լուր տուած էի
կանուխկեկ, որ առջի տարուան ըն-
թացքը չուէնէ, փոխանակ զի սար-
տաւորութիւն ունէր նա գոնէ մար-
դասիրութենէ ստիտեալ քանի որ տա-
նուտէրը տուէր չէր գտնուէր, նոյն
տան պատիւը պահել այլ նա ոչ Թէ
միայն այս չորաւ, այլ գրգռեալ լա-
տին կրօնաւորներէն, Հայոց ազգին
վեհանքնաբար իր միակ եկեղեցւոյ
մէջ պատարագելու համար ըրած չը-
նորհքը, որ իրեն միայն բարեմտու-
թեան և անխարդախ եղբայրսիրու-
թեան արգասիքն էր, զայն չարաչար
գործածել ձեռնարկեց, մինչ եւ յի-
շուրտոս էր, առանց մտածելու և
առանց խնայելու Թէ՛ այս լազը այ-
սօր Օսմանեան բարեխնամ կայսեր
հպատակ են, իմ նոյն վանուց դու-
ռը զօրք տանել, իմ ունիֆորմայով
երթալ, իմ պաշտօնական լծո-
տանիւ, նոյն ազգին իրաւանց կը
գտնէ, անոր հարազատ հպատակու-
թեան վրայօք կասկած կուտայ. եր-
բէք չուզեց մտածել ձեր Պ. հիւ-
պատոսք, այլ միայն լատին կրօնա-
ւորներէն գրգռեալ անոնց կամքը
կատարել և անոնց աչքին հաճոյա-
նալ ուզեց, ոյր վանն այս աստիճան
իմ սիրաս վշտացուց, որ պարտաւո-
րեցայ այսօր փոխանակ ամենայն սի-
րով տեսակցելու և յարգանքներ տա-
լու ձեզ, իմ սրտիս վերքերը բանալ
— Երբէք այդ մտադրութիւնն չունի
Պ. Հիւպատոսքը ըսաւ գանչելէրը,
և միշտ կը սիրէ զձեզ, եւ ձեզմով
բոլոր Հայոց ազգը, և պարտաւո-
րութիւն կը ձգէ ձեր վրայ որ կա-
րեւոր պարագայի մէջ իրեն դիմէք,

և ամենայն սիրով պատրաստ է օգ-
նել ձեզ, և Թէ՛ կարելի եղածները
կատարելէ զինի անկարելի համարու-
ածներն անգամ կարելի եղածին չափ
սիրտի աշխատի որ հնարաւոր ընէ : —

Լսացի՛ Պարոնայք, ձգէնք անկա-
րելիներն հնարաւորել, հասարակաց
առածը կ'ըսէ, գործքք զքեզ գովեն,
և ոչ քո բերան, Լսա գործը որ կա-
րելի էր և ամենակարելի և խիստ դիւ-
րին, և չորաւ, ինչպէս հաւատում Թէ
անկարելի եղածներն անգամ հնարա-
ւոր ընէ. խնդրեմ պատասխան տը-
ւէք ինձ, ընդհանուր Հայոց ազգին
միակ սեփհակսն եղած վանքին դիւ-
մացը կանոնաւոր զօրք բերելու, ին-
քն ունիֆորմայով և պաշտօնական ա-
թոռով գալու ինչէն ստիպուած էր,
և մինչեւ ցայսօր տեսնուած էր և
լուած էր. և դու բարեկամ (Հաննա
Վառլային*) իմ միաբանիւս այս սուրբ
Լծոնն ջշ տարի է, եւ միայն նոյն
կերպը գիտեմ, և երբէք այսպէս պաշ-
տօնապէս գալ տեսած չեմ, իսկ դուք
ընիկ Նրուսաղեմացի էք, և կրօնիւ լա-
տին, քանի՞ տարի է որ խելքերնիդ կը
հասնի, գոնէ քսան կամ երեսուն տար-
ուան ծանօթութիւն չէք կրնար տալ
մեզի, ըսէ գոնէ որ քանչեւէր Պարոնը
համոզուի :

«Եւ Թէ, ըսաւ Հաննա Վառլային, բը-
սան և երեսուն՝ այլ և քառասուն և
գուցէ յիսուն տարուան ծանօթու-
թիւն կրնամ տալ, որ երբէք եղած
չէր, ոչ զօրք բերել, ոչ ունիֆորմայով
գալ և ոչ պաշտօնական աթոռ բերել
և ոչ իսկ ամեն տարի հիւպատոսն կու-
գար, այլ երբեմն և այն իրեն հասա-
րակ հագուստով, ճշմարիտը այս է և
ամեն մարդ գիտէ այսպէս ըլլալ : —

*) Գաղղոյ հիւպատոսարանին Թարգմանն է
ընիկ Նրուսաղեմացի, իրբեւ 66—65 տարեկան
այր :

Վանի որ դուք բնիկ լըրուսաղէմացի
ըլլալով, և քիչէն քիչ քառասուն տարւ
ւանը ճիշտ գիտնալով որ երբեք այսպէս
տարաբ մը տեսած չէք, ըսէ ուրեմն,
ձեր Պ. Հիւպատոսը ինչէն սպխակալ
այսպէս յանդուգն ձեռնարկութիւն
ըրաւ :

Իտրձեալ հարցուցի նոյն Թարգ-
մանին, թէ «նոյն քառասուն կամ
յիսուն տարուան մէջ զոր դուք լաւ
գիտէիք, երդմեցուցանեմ զձեզ յԱս-
տուած կենդանի և ՚ի գլուխ զա-
ւակացդ, թէ Հայոց Պատրիարքաց,
թէ համայն միաբանից, թէ բոլոր երու-
սաղէմաբնակ Հայ Ժողովրդոց, և թէ
նոյն աւուր պատահած ուխտաւորաց
կողմանէ, մէկ նախատինք, հայհոյ-
անք, անպատուութիւն, խռովութիւն,
գոնէ մէկ փոքր պակասութիւն մի
տեսած էք արդեօք. ես այս 27 տարւ
ւանըս մէջ չեմ տեսած, հոգւով կը
վկայեմ, դուք ձեր քառասուն և յի-
սուն տարիներուն մէջ պատահածը
ըսէք և կ'ուզէք իմ տեսած 27 տա-
րուան համար ալ վկայեցէք եթէ
բան տեսած էք և կրնաք վկայել : —

Վանի որ իմ խելքս կը հասնի, իմ
մանկութենէս ՚ի վեր, ըսաւ. Հաննա
Պառլոյ, համարէ թէ ամէն տարի
կ'երթամ կուգամ նոյն օրը, ոչ թէ
վերը ձեր յիշածները չտեսայ, այլ և
ոչ ամենափոքր պակասութիւն ան-
գամ չտեսայ և չլեցի. այլ ընդ հա-
կառակը մեծ պատիւ, յարգութիւն
մարդասիրութիւն կը տեսնայինք և
կը վայելէինք նոյն օրը ազգովին. ա-
ւելի ճիշդը ըսեմ Չեղ, նոյն աւուր
մեր տեսած բոլոր յարգանաց և ա-
մենայն հանգստութեանց համար մենք
Լատինքս ազգովին զարմացած ենք
թէ, ասոնք ինչ բարի և մարդասէր
մարդիկ են որ այսքան ատենուան
մէջ և ոչ փոքրիկ անարգութիւն ան-

գամ տեսած չեմք, արդեօք ասոնց
մէջ խռովարար, յանդուգն երիտա-
տարդ ևն ևն մարդիկ չկան, այս վան-
քը եկած օրերնիս մեր վայելած հան-
գըստութիւններն և ապահովութիւ-
նը շիտակը խօսելու համար մեր ե-
կեղեցիներուն կամ վանքերուն մէջ
տեսած և վայլած չեմ :

Եւ մեր պէտք եղած պատիւը և
յարգանքը տալէն զկնի թէ իրենց և
թէ Պ. Հիւպատոսին, ելան գը-
նացին ՚ի տեղէս իւրեանց : Եւ զկնի
Լատինաց Պատարագին վերջանալոյն,
բոլոր կղերնին վեր հրաւիրեցինք, ինչ
պէս միշտ կ'ընէինք. եկան նաեւ ա-
մենեքին, առանց բառ մը անգամ ար-
տասանելոյ մեր նոյն անցքերուն վը-
րայօք, մարդասիրաբար եւ ամենայն
սիրով պատուեալ գնացին ՚ի վանս
իւրեանց : Եւ այսպէս վերջացաւ
Վսեմ. Սիւնիֆէֆէնտի, այն անց-
քը, այն զօրք բերելնին համադգես-
տով և պաշտօնական աթոռով Պ.
Հիւպատոսին գալ նոյն օրը, թէ և
երկարատեւ եղաւ, և Չեր պատուա-
կան գլուխը ցաւցուցի, բայց իմ
վերաւորեալ սրտիսալ սփոփանք եղաւ.
նա մանաւանդ, որ դուք խնդրեցիք
և յօժարեցաք այս գործին վերաբե-
րեալներն ամենայն պարագայիւք լը-
սել : Հատ գոհ եղան ասոր համար
թէ Վսեմ. Վալի փաշայն եւ թէ
Վսեմ. Սիւնիֆէֆէնտին, և ըսին
՚ի վաղիւ Պամասկոսի Պ. Հիւպա-
տոսն ալ պիտի գտնուի, դուք ալ
եկէք դարձեալ այս խնդրոյն վրայօք
պիտի խօսիմք : Տեսնանք անոնք ինչ
կ'ըսեն, և դեռ դուք ինչ կ'ըսէք :

Սեր շնորհակալութիւննիս մա-
տուցանելով բաժնուեցանք :

(Ս'նայեալն գալ տիւն)

Թ Շ Ո Ւ Ա Ռ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

(Ըստ լեզուականության և վերջ. տես թիւ 11.)

Արդէն խոստովանեցանք թէ կայ պատերազմ մը, որուն հետեւում թիւնն ոչ թէ թշուառութիւն է, այլ կեանք, փառք և երջանկութիւն, այս պատերազմը անգէն և անարիւն է:

Հայոց ազգը թշուառ է. ինչու. — Ասան ղի անոր անդամները դեռ չեն զգացած (բացառութեամբ խօսելով) այս պատերազմիս հարկը, որ ղերենք պարտուց կ'ենթարկէ:

Արն է այս պարտքը. — չխատու թիւն և զոհողութիւն, որ ազգաց կենդանութեան գլխաւոր պայմաններն են:

Տգէտք անգամ գիտեն որ գործը պատճառէն յառաջ չըկրնար ընթանալ, և ոչ այլ արտադրեալ մը՝ առանց արտադրիչներու կրնայ գոյանալ:

$2 \times 2 = 4$ Ի հաւասար ըլլալը որքան ճշմարիտ և անայլայլելի է, այնքան ճշմարիտ է նաև թէ աշխատութիւնն ու զոհողութիւնը ծնունդ և արգասիք են սիրոյ և միութեան:

Ահ, սէր և միութիւն, այս է ճշմարիտ լուսաւորութեան նշանաբանը, և կենդանացուցիչ պատերազմին զօրաւոր զէնքը:

Հայերը չեն պատերազմիր, ուստի չեն յառաջանար. չեն պատերազմիր, վասն ղի միացեալ չեն, վասն ղի պիտի պարտին, վասն ղի զօրութիւնը միութեան մէջ է:

Հայերը յաղթութեան համար չեն զոհեր. վասն ղի սէր չունին, վասն ղի զոհողութիւնը ՚ի սիրոյ յառաջ կուգայ:

Հայերը չունին ինչ զոհելու. —

վասն ղի անգործ են, վասն ղի գործունէութիւնը հարստութեանց աղբիւրն է:

Անգործութիւնը ստիպած է զհայերը լռել: Առել արդարութեան, ճշմարտութեան և իրաւանց, կարճ խօսքով կենաց թշնամոյն դէմ:

Այլ է այս թշնամին. — Այն իսկ ինքն անգործութիւնն է:

Ամենէն յառաջ պարտաւոր ենք այս թշնամոյն յաղթել:

Իրաւունք ըսինք, էհ, գիտէք, Հայեր, որքան մեծ է այս բառինը շանակութիւնը: Թէպէտ և շատ յիշուած է այս բառը, բայց ինչ ընենք որ ամեն տեղ առջեւնիս կ'եղէ, և դժբաղդաբար լրագիրք միշտ ասոր բռնաբարութիւնը կը գուժեն:

Ահ, այս բառիս համար պատեւրազմելով մեռնիլը՝ սրբան քաղցր և որքան բերկրալի է. սակայն մինչ ցարդ իրաւանց բռնաբարութեան վրայ արտասուալից յողաւածներ միայն կրկարդանք, իսկ անոր դարմանին վրայ ոչ որ կը խօսի. միշտ լռութիւն. ահա մենք ալ կը լռենք:

Անից թ կեանքը՝ Փաղարիսի հրացեալ ցրոյն տանջանքէն աւելի անտանելի է:

Այս համեմատութիւնը ըրէ ամբողջ ազգի մը համար ալ, տես թէ մահէն աւելի դառնագոյն չե՞ս գըտներ անոր կեանքը:

Հայեր, Սիրակուսայ բռնաւորին երջանկութիւնը նախամեծար չը համարինք, զգանք մենք ալ թէ վտանգը մօտալուտ է: Սոսկալի վիճակ:

Գիտնանք, Հայեր, գիտնանք թշուառ ենք. ղի այս ալ մեծ և կարեւոր գիտութիւն մը է:

Հայեր, յուսանք, որ մենք այսպէս անգործ կեանք վարելէն ղկնի, մեր որդիքն ու թոռուքը օւրիշ տե-

սակ կեանք կրնան վարել : Այ, ո՛չ,
այս անկարելի է, զի « Որդիք հարա-
զատք զնմանութիւն հարցն բերեն »
և իրաւունք ունին :

Կ'ըսեն թէ խաչափառը իր զաւա-
կին օր մը կ'ըսէ թէ, « Որդեակ, ու-
ղիղ չես քալեր »: Տես թէ այն ինչ
կ'ըսէ. — կը քալեմ, կ'ըսէ, հայր,
ինչպէս կը տեսնեմ որ դու կը քալես :

Հայեր, խօսքերու բաղմութիւ-
նը չէ խօսք, այլ սրտէ ճշմարիտ հայ-
ու սրտէ բղխած մի խօսքը պիտի կրը-
նայ Հայոց զգայուն սրտերը շարժել :
Ուրեմն մենք ալ կորենք խօսքերնիս
յայտնելով որ այս փոքրիկ խորհրդա-
ծութեանս եղբակացութիւնն է ցու-

ցընել մեր այժմեան թշուառ կենաց
վտանգի մէջ ըլլալը, և զայն նորատե-
սակ, բայց երջանիկ կենաց մը փո-
խելու հարկաւորութիւնը զգացունել :

Այն որ կըզգայ և կը շարժի՝ կ'ապ-
րի. բայց այս կեանքը՝ անասնոց յատ-
կացեալ է. զի նոքա եւս կըզգան, կը
շարժին, և հետեւապէս կ'ապրին :
Խորհրդով և լաւ շարժիլը՝ կեանք է,
և ճիշտ այս է մարդկան յատկացած
կեանքը :

Վիտնալ, զգալ, խորհիլ, գործել
և լաւ ապրիլ, ահա ասոնք են բա-
նական կենդանւոյն երջանիկ կենաց
գեղեցիկ պայմանները :

Ս. ՍԷՐԷԼ. Տ.

Ա. Ռ. ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Այդ ձեռն ի կատար սրբանուէր սրբոյ լերինն Ձիթենի
Յոր աստուածեանն հանգեալ երբեմն փառացն սուրբ հովանի,
Ուր Անմահին եւ ծաւալեալ սիրոյն շնորհ կենսաբուղիս
Հէգ մահացուաց տայր միմեջել ի ձայն անոյշ զօրհնից ուղիս :

(Օրհնեալ Տէր եւ մեր Հայր
Օրհնեալ նա յամս յամայր,
Ալէլուք օրհնութեան
Նմա, մինչ յաւիտեան :

Անդ ձեռն ի ծնօտ գլխիկն ի կախ նստեալ ի կողմ սուրբ լերին
Յոգւոց հանէր ի խոր սրտէն Հայաստանցի հէք որդին,
Ի ածեալ ի յուշ նախնի զփառս իւր հայրենեացն Հայաստան
Անոյր զվայրըն յերգ սրտառուչ նորայն պանդուխտ սիրտ Հայկեան :

Եւ աչկունքն ի յեթեր
Եւ սիրտն ի յերեր,
Ասէր, եւ Փրկիչդ, յայց
Յաւերս մեր հայրենեաց :

Անգանօր եւ շիթա արտասուաց հեղոր իւր աչք ցօղագին
Չնուիրականն թանայր զհօղ, կրկնեալ եւ զայս ծունկ ի գետին,
Փրկիչդ ազգաց, մոռացա՛ր՝ ահ, զհայրենիս մեր Հայաստան

Այն՝ որ ներկեաց յարիւն իւր նախ զսուրբ Խաչիդ պատուանդան :
 Եւ արդ Տէր, եւ մեզ յայց
 Ո՛հայր սուրբ մահացուաց,
 Քոյդ ինչէ ցօղ գթութեան
 Ի մեր հէք սիրտս Հայկեան :

Յիշէր եւ անդ զհայրենիս նորայն թշուառ սիրտ պանդուխտ,
 Առ հայրենիս կրկնէր անդէն ի ձայն տխուր զիւր մեծ ուխտ,
 Երգուեալ յաճիւնս իւր նախահարց քաջ եւ արի պատուական,
 Որ սիրեցին զհայրենիս, երկիր պագին եւ մեռան :

Հայաստան ո՛ր իմ յոյս
 Սրտի իմ ո՛ր եւ լոյս,
 Մոռացի ոչ երբէք
 Զանունդ վեհ անձն իմ հէք :

Ո՛չ, մի շիջի բնաւ Հայաստան, սրտիս այս լոյս կենսատու,
 Զոր աստուածէանն ձեռն եդ ի վառ լինել քեզ միշտ օրհներգու .
 Զի որ որդի է հայրենեաց գիտացէ նա կարի քաջ
 Թէ պսակ փառաց կայ պատրաստեալ պաշտպանողին հայրենեաց :

Եւ թշուառ սիրտ նորին
 Լայցէ միշտ դառնադին
 Զաղէտս իւր հայրենեաց,
 Զաղէտս եւ իւր եղբարց :

Ո՛հ, լացին յոյժ յօտարութեան զքեզ աչկունք տխրադինք,
 Լացին այս, եւ զողբոցն ձայն կրկնեցին ձորք եւ լեռինք .
 Լան եւ ցայսօր գորովելով ի քո անունդ նուիրական,
 Յորմէհետէ աքսորեցան ի սուրբ դրկացդ, Հայաստան :

Եւ նոցայն աղաղակ,
 Հայաստանդ անուշակ
 Այս էր ո՛հ, այս միակ
 Երկիր մեր հարազատ
 Թէ լիցիս երբ ազատ :

Յողւոց եհան, սաստիկ ելին հառաչք սրտին ապիկար .
 Կրկնեաց վայրըն սուրբ զհառաչանս Հայ հէք որդւոյն եւ թշուառ,
 Սիրտն ի տրոփ զաչն անձկայրեաց դէպ յարեւելս դարձուցեալ,
 Յոր ընդ երկար էր քաղցր հայիլ զայս բարբառիլ եւ ողբալ :

Հայաստան Հայաստան,
 Յուրբ հարց մեր օթեւան,
 Եւ անդէն կողկողէր
 Զաչկունս իւր եւ փակէր :

Այս դառնադէտ միճակ թշուառ քոց հէք որդւոց Հայաստան,
 Ո՛հ, յիշեցին քանիք զքեզ յերկիր օտար եւ անկան :
 Մեռան նոքա, այլ եւ ոչ մի, բա՛րէ, գտաւ ձեռն գթոտ

Որ զնոյն զաւան փակէր, կամ արտասուէր գէթ մի որ :

Այլ անմահ էին Աջ
Որք վտահ ՚ի սուրբ խաչ
Եւ ՚ի սէր հայրենեաց
Զահեցան, պսակեաց :

1870 ԴԵԿԵՄԲԵՐ 13

Կարապետ Տ. Մինասեան :

Դ Պ Ր Ո Յ Ա Կ Ա Ն Ա Ր Դ Ի Ի Ն Ք

« Մի լինիր դատարկանձն,
Թէպէտ և լի իցես մեծու-
թեամբ : »

ԹԱՂԵՍ

Արարչապետան տիեզերիս Աստուած
ամենակարող ՚ի փշեղն իւրում զշունչ
կենդանի ՚ի հողաշէն պատկեր մար-
դոյն, նովին անմահական փշմամբ պար-
գեւեաց նմա և զհոգի և զերջան
կութիւն յաւիտենական, բայց բա-
նական արարածն՝ Աստուծոյն մարդ-
կութեան, փառասէր ոգւովն վա-
ռեալ խաբեցաւ ՚ի սատանայէ չղան-
գիտեալ Արարչէն, որով և մարդ-
կութիւնն ողջոյն կորոյս զհանգիստն
Իսայց գթառատ Արարիչն գթաղեալ
՚ի նա՝ ոչ կամեցաւ զկորուստ նորա
խտաւ, և եգ պայմանս զի եթէ ըստ
այնմ գործիցէ, գոյէ գէթ զմի մասն
հանգստեան, պատուիրելով նմա քոր-
տամբ երեսաց իւրոց ուտել զհաց,
այս է պայման հանգստեան մարդոյն,
զի որպէս քրտամբ է գտանել առող-
ջութիւն բազում հիւանդութեանց,
նոյնպէս և քրտամբ է գտանել զբժշ-
կութիւն քաղցու, և բանն Պօղոսի
առաքելոյն թէ՛ « Որ ոչն գործիցէ՝ և
կերիցէ մի, » յանգիման առնէ մեզ

Ե

անհրաժեշտ պարտաւորութիւն մեր
ունել գործունեայ կեանս՝ որով ըս-
տանամք զկարեւորս առ հանգստու-
թիւն կենաց, և վարեմք առողջ և
սթափ կեանս : Ոչ ապաքէն բնական
կազմուած մարդոյն և անդու հե-
տաքննութիւն նորա զնոյն հաստա-
տեն, թէ պարտ է մարդկան աշխա-
տիլ և այնու փոքր ինչ հանգստանալ :
Ահա փան այսորիկ և ոմն ՚ի փիլիսո-
փայից, անուն թադէս, զորոյ զգովեստն
տան բանք իւր և արարք, վճռեալ է
թէ՛ « Մի լինիր դատարկանձն, թէ-
պէտ և լի իցես մեծութեամբ : »

Քանզի անակնկալ զիսպցն չիք
դադարումն և միշտ հասանին անա-
կնկալ, վասն որոյ ոչ որ կարէ հաւա-
տալ ոչ անձին առողջութեան, կորու-
վոյ և ոչ բնչիցն և ոչ գանձուց իւրոց,
զի և ոչ իսկ գիտէ զվաղութեան կեն-
դանութեանն զստուգութիւն, կամ ոչ
կարէ վտահիլ յայսմաւուր հարուստն
թէ վաղիւն եւս իցէ՞ հարուստ, զի
պատահի և արդէն իսկ բազմաց պա-
տահեալ է, զի առողջն յայսմ ժամու-
տկարանայ ՚ի միւսումն, և ՚ի վաղիւն
՚ի հող տապանին հանգչի, և յայսմ ա-
ւուր հարուստն վաղիւն լինի թշուառ

30

և ամենայն տիկն թշուառ ոք, օրինակ բազումք գտանին ՚ի հաստատութիւն բանիցս, որպէս է պատահումն որ ՚ի Բերա Կոստանդինուպօլսոյ, որով յայտնի ճշմարտութիւն բանիցս (Սի-
թէ նոքա որք նովին մահուամբ (հը-
րով կիզեալ) մեռան, համարիք ե-
թէ պարտապանք եղեն քան զամե-
նայն մարդիկ որ բնակեալ են ՚ի Բե-
րա, ոչ երբէք, ուրեմն կարէ այսպէս
պատահիլ և այլոց, ուստի ոչ ուրուք
մնայ հաւատալ իւրումն գանձուց և
հարստութեան, քանզի չեն կանխեալ
կեանք մեր ՚ի կուտակութենէ ընչից,
այլ ՚ի հանապազորդ աշխատութենէ:
Ահա առաւել հաստատին բանքս՝ բա-
նիւք Սողոմոնի իմաստնագունին քան
զամենայն իմաստունն, որ ասէ. «(Սին-
չեւ յերբ անկեալ կաս, ով վատ, կամ
երբ ՚ի քնոյ դարձիցեալ փոքր մի նըն-
ջիցես, փոքր մի նստիցիս, փոքր մի նիր-
հեսցիս, փոքր մի հանգուցանիցես ըզ-
ձեռն քո ՚ի վերայ լանջաց քոց: Այս
այնուհետեւ հասանիցի քեզ իբրեւ
զար ճանապարհորդ՝ աղքատութիւն
և կարօտութիւն իբրեւ զժիր սուր-
հանդակ:» Առաջ. Զ. 9:

Արդ՝ որպէս տեսաք զգիպացն յա-
րափոփոխ թաւալումն, վասն որոյ ե-
թէ իցեն բանական՝ որք վստահանա-
ցեն գանձուցն եւ հարստութեանց
իւրեանց, յիշեսցեն զի գանձք և ա-
մենայն ինչ դիւրաւ դառնան ՚ի նան-
րութիւն: Արեմն նոքա որք հաւա-
տացեալ գանձուց իւրեանց և կա-
պեալ են շղթայիւքն ծուլութեան,
եթէ պատահիցին միում ՚ի գիպացս՝
զինչ արասցեն, եթէ ոչ ապշեալ մը-
նասցեն ՚ի տագնապ տարակուսի՝ ա-
սելով. «Տէր իմ եհան զտնտեսու-
թիւնս, գործել ոչ կարեմ, մուրա-
նալ ամաչեմ:» այո՝ ոչ կարէ գործել
քանզի «Բաղմաժամանակեայ սովը-

րութիւնն զընտելեանն առնու զօ-
րութիւնն,» վարժեալ է ծուլութեան,
ծուլութիւնն մեղկացուցեալ է զկո-
րով անդամոցն և չիք կար աշխատու-
թեան, չըգիտէ զհանգամանս աշխա-
տութեան, քանզի և չէ իսկ ուսեալ
կուտակեալ ինչք եւ ճոխութիւնք
սլաւրեն զմարդ, խոտանան լինել
իւր սեպհական, վասն որոյ խաբի
թշուառն և մատնէ զանձն գորգանաց
և հեշտութեանց, ՚ի փափկութիւնս
յօրանայ և կորուսանէ զվայելական
տրամադրութիւն իւր ՚ի զանազան
գործառնութիւնս, եւ ահա այսու
աղագաւ անկանի և լինի թշուառ ոք,
զի չունի զգանձն անառիկ՝ զբարե-
կամն ազգի մարդկան՝ զաշխատու-
թիւնն որ սատար լինի նմա ցմահ:

Ահա վասն այսպիսի գիպացս պա-
տահման բարեացական մարդկային
բնութեան՝ փիլիսոփայն (Թադէս վըճ-
ռէ, զի մի գուցէ կարծիցեն մարդիկ
թէ կարեն հանգիստ լինիլ ցմահ գան-
ձուքն և դադարիցին յաշխատութե-
նէ, եւ ապա պատահեալ գիպացս՝
անկցին ՚ի թշուառութիւն:

Արեմն կայ մնայ իւրաքանչիւրոցն,
ոչ միայն ՚ի բանիցս ուսանիլ, այլ եւ
իւրովի զօգուտն իւր ծանուցեալ ի-
բրդ առարկայ յիշողութեան համա-
րեալ խորհիլ և ըստ արժանւոյն գոր-
ծել: Իսկ ձեզ, ծնողք և կրթիչք ման-
կանց, կայ մնայ աշխատութեամբ ձե-
րով լինել օրինակ մանկանց և կրթել
զնոսա յաշխատութիւն, զի մի ըն-
դունիցիք զբանս յանդիմանան թէ՛
«Օնողք արժանի են նախատանաց
և սլաւոյ, որ զորդիս իւրեանց թու-
ղուն չըջել անգործ:» Սի անցանիլիք
ըստ սլաւոս ձեր, ապա թէ ոչ՝ ոչ կա-
րէք գտանել զհանգիստն, և ոչ ՚ի հող
տապանի ձերում ՚ի ձայնէ որդւոցդ՝
որք ՚ի բողբ ելցեն վասն ձեր, զի

պատճառ եղեալ էր թշուառութեան նոցա : Իսկ դուք իշխանք փառամոլք , մի թուեսցի ձեզ զի գանձուք ձերովք ժառանգիցէք զհանգիստն . գիտաս թիք զի առ ժամանակեայ է այդ հանգիստ , սուտ և վայրկենական . զմտաւածէք զբանս Մեծարանին թէ՛ « Մենք ուրումն մեծատան ետուն անդք տոհմականս և ասէ . աստ ջից ցանձն իմ , անձն , ունիս բազում բարութիւն համբարեալ ամաց բաղմաց . հանգիւր , կեր , արք և ուրախ լեր , Մեծ ցնա Մտուած , անմիտ , յայտում գիշերի զոգիդ ՚ի քէն ՚ի բաց պահանջիցեն , և զոր պատրաստեցերդ ում լինիցի . զի ոչ եթէ ՚ի մթերից ընդից ուրուք իցեն կեանք նորա : »

Վասն որոյ պարտ է ամենեցունցս գանձել գանձս անկողոպտելիս , որ լինի աշխատութեամբ , հանապազորդելով ՚ի գործ և գոհանալով զՏեառնէ վասն շնորհացն , և չէ պարտ բռնաւ լինիլ դատարկանձն , թէպէտ և լի իցեմք մեծութեամբք :

1870 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 17 ՎԱՐԴՎՈՐԵԱՆԻ
ԵԵՐՈՍԱՎԵՐԴ Գ . Տ . ՅԱՐՈՒՆԻՆԻ
ԻՍՏԱՅԵԼԻ .
ԱՆԺԱՄԱՆ . ՈՒՍՈՒՄՈՒՄ :

1870 Թ Ո Ւ Ա Կ Ա Ն Ը

Սոյն թուականն ալ սահեցաւ , գնաց , միացաւ այն գրեթէ մոռցուած թուականներուն հետ , որոց մէջ ապրեցան և գործեցին մեր նախնիք :

Ինկաւ , գլորեցաւ , անյայտ եղաւ այն անթափանցելի վարագուրին ներքեւ , զոր անհունութիւն կամ յաւիտենականութիւն կ'անուանեն մարդիկ :

Այս գլորումը համայն մահկառնացուաց ականջին տխուր ժխոր մը , ցաւալի և միանգամայն սոսկալի պայթիւն մը գործելով անոր թմբուկները թնդացուց , որուն հնչիւնը հազարաւոր տարիներէ վերջ անգամ զգալի պիտի ըլլայ և յիշատակը սերունդ է ՚ի սերունդ կենդանի պիտի մնայ մոքերու մէջ :

Իայց այս ժխորը՝ ամենուն ալ մի և նոյն ազդեցութիւնը ունեցաւ : Մենքն ալ թշուառութիւն գուժեց՝ թէ մասնաւորաց :

Ուրիշները ինչ կ'ուզեն թող ըսեն , իսկ ես կ'ըսեմ որ 1870 թուականը երբ իր վերջին հրաժարականը կուտար անգառնալի ճանապարհորդութիւնը բնելու համար , անոր ճակտին վրայ սեւ կնիք մը դրօշմուած կը տեսնուէր :

Ի՞նչ էր այս կնիքը , և ո՞վ զայն դրօշմողը : — Այս չորս հարցմանց պատասխանելու համար քիչ մը ընդարձակ մտածելու ենք :

Քրիստոսեայ , մահմետական , հրեայ և այլն շատ մը ազգեր՝ բարի , յառաջագիմասէր եւ լուսոյ սիրող ճշմարիտ Մտուածոյ մը գոյութիւնը կը հաստատեն , որ ստեղծած է անհուն տիեզերքս , որուն հետ նաեւ մարդկային յեղը , տալով անոր անմահ հոգի , լոյս , կարողութիւն և կամք : Անմահ հոգին՝ զոր մարմնոյ վարագուրին տակ կը կրենք , ապացոյց է որ մարդս հանդերձեալ է վայելել աշխարհ մը , որ բարի և յաւիտենական Մտուածոյն պարգեւն է , և զոր բարի և յաւիտենական յիշատակաց արժանի գործոց փոխարէն՝ բոլոր իրեն հաւատացող և ճանջող հոգիներու կը վերապահէ :

Իայց որովհետեւ մարդս անմահ հոգի ունենալով հանդերձ , եթէ ա

նասնոց պէս լիկ բնազդմամբ գործելու ստիպուած ըլլար, չը պիտի կրնար իր այս վսեմ նպատակին հասնիլ, ուստի ամենաբաւական բարին անոր տուաւ ըլլար, այն պայծառ բանը, որով կը խորհինք, կը դատինք, կ'ընտրենք և ապա կը գործենք:

Ս'արդէն իր ամեն գործառնութեանց մէջ այս լուսոյ շնորհիւ յառաջանալու տրամադիր էակ մը է, բայց սա ալ մեքենական բան մը կ'ըլլար, եթէ մարդուն ձեռքը չըլլար յառաջագիմելու կամ յետագիմելու կարողութիւնը:

Կ'ստայս կարողութեան ալ տէր է մարդը, այսինքն ունի անձնիշխան կամք, ուղէ յառաջ կերթայ, ուղէ չերթար, ուղէ կը գործէ, ուղէ չը գործեր, ուղէ բարիք կ'ընէ, ուղէ չը նէր, միով բանիւ ուղէ ինքզինքը թշուառ կ'ընէ զՍտուած մերթելով, որ իրեն այս ամեն կարողութիւնը տուաւ, նմանապէս երջանիկ կ'ընէ, Ստուածոյ ձայնին անսալով: Եւ ձայնն է մտաց խիղճը, որ իւրաքանչիւր անհատի մէջ զետեղուած կայ, և ուրուն Գիտական-Ինքն ալ կ'ըսեն:

Ո՞վ է այն՝ որ այս ձայնը կը խեղդէ: — Սարդկանց ամենէն ամբարըշտագոյնը:

Սարդիկ չէին կրնար գիտնալ Ստուածոյ կամքը և ոչ ըմբռնել անոր յայտնութիւնները եթէ այս ձայնը իրենց ներսիդին չունենային:

Ստուած բարեգործութեան հետ հաճութիւն, և չարագործութեան հետ՝ տհաճութիւն կոպած է բնութեան անսխիտխելի օրինօք, որով մեր բարի ըլլալ ուղեւուն բնաւ տարակոյս չը մնար:

Բնութիւնը կը մղէ զմարդ իւր ընկերին օգնելու, և վերցնել հանելու այն թշուառութեան վէտն, ուր

նա ինկած է կամ անգիտութեամբ և կամ ուրիշին ազդեցութեամբ:

Ս'իթէ այն անհատը կամ ազգը՝ երբ այսպէս թշուառ անհատ մը կամ ազգ մը ինկած կը տեսնէ և չօգնէր, կրնայ իր մտաց խղճին բուռն հարուածներուն առանց անզգայութեան վատ յորջորջումը վրան առնելու, Եւ միթէ իրեն այս անհոգութեան հաշիւը պիտի չը տայ:

Ս'իթէ ինքն ալ մարդ և ազգ ըլլալով, կրնայ միշտ իւր հաստատութեան վրայ ապահով ըլլալ, վերջապէս կը յուսայ որ ինքն ալ օր մը պիտի չինայ:

Հապա ո՞ւր կը մնայ, որ չվերցնէլէ զատ, ալ աւելի խորագոյն զայն գլորելու ջանայ, ուրիշը չը կարողանայ երբեք ելլելու յոյս ունենալ ու զորմելի թշուառը:

Ի՞նչ անուն տալու է այն անհատին կամ ազգին, որ փոխանակ ընկածը վերցնելու, նոյն իսկ կանգուն եղողն ալ կը ձգնի ձգել և թշուառացնել:

Բ'րուսօ — Գաղղիական պատերազմիս նպատակն ինչ է: — Եթէ ոչ կործանել կանգնեալը, Ես ամենայն իրաւամբ յետագէմ պիտի անուանեմ այս ազգերը, որք թէպէտ մարդկութեան եղջիւրը շատ պարագայներու մէջ բարձրացուցին, սակայն ներկայ յետագիմական և մարդկութեան նուաստացուցիչ գործով խորտակելով ցածրացին զայն, և յաւիտենական անջնջելի արատ մը թողուցին անոր ճակտին վրայ, զոր իրենց սերունդը յաւիտեան չպիտի կրնան բերել:

Կ'ստի՞րելի ընթերցողք, այս արատը, այս յետագիմութիւնը 1870 թուականին ծնունդն ըլլալով, անոր ճակտին վրայ սեւ դրօշմուած տեւ

նուեցաւ իր հեռանալու ժամանակը՝ Օայն ամեն մարդ տեսաւ և զգաց, հետևաբար անոր թողուցած սոսկալի մտորը ամենուն ալ մի և նոյն ազդեցութիւնը ունեցաւ, ամենուն ալ թշուառութիւն գուժեց։

Աւրեմն մենք ալ կարծեմ տուած եղանք մեր չորս հարցմանց պատասխանները։

Արդ՝ մարդկութիւնը արժանապէս կը վարձատրէ թէ՛ յառաջագէտն և թէ՛ յետագէտն։

Սիւն վարձքն է պարծանք և գուլեստ, իսկ միւսոյն նախատինք և պարտաւ։

Սիւն՝ սրտերու մէջ անմահ մնալու փառք, իսկ միւսոյն՝ արհամարհանօք մերժումն։

1870 թուականը մարդկութեան համար թշուառութեան թուական մը եղաւ ընդհանրապէս, հետեւապէս համայն մահկանացուաց վրայ կը ծանրանայ առ հասարակ։ Արովհէտեւ նա իւր անիւր արագ արագ քայլեցնելու ժամանակ յանդգնեցաւ ջախջախել անոր տակ միլիոնաւոր գլուխներ, գլուխներ՝ որոց ամեն մէկը անմահ հոգի, լոյս, կարողութիւն, վերջապէս ամենայն մարդկային ինչ ունէր, մարդկութիւնը յառաջացրնելու համար, իբր անոր մէկ անդամը։ Սոսկալի թուական։

Իսկ մասնաւորապէս Հայոցս համար ինչ արդիւնք ունեցաւ 1870 թուականը։

Բացատրենք։

Ով որ դառն ճշմարտութիւններ պէտք եղած ատեն յայտնելու կ'աւանդէ կամ կը վախնայ, նա ճշմարիտ և վեհանձն քաղաքացի չէ։

Այս ինչով մեր սրտով զգացած ճշմարտութիւնները բերանով պիտի չքարոզենք և գրչով պիտի չհա-

տարակենք, երբ անհրաժեշտ հարկ կայ։

1870 թուականը հայ ազգային կենաց շղթայն այն ժանդուտած օղակներով կաղմուած թողուց, որովք արդէն հիւսուած էր։

Այս շղթային օղակները պէտք ունէին նորոգութեան, բայց մենք նախամեծար համարեցինք թողուլ զանոնք որ փոտին։ Պարզ խօսինք։

Հայ ազգը՝ որ 10-12 տարիէ ՚ի վեր իր մէջ վսեմաստի մտքի տէր, արդարութեան սիրող և ճշմարիտ ազատութեան պաշտպան անձանց բազմանալը տեսնելով ՚ի սիրտ և ՚ի հոգի կը հրճուէր և կը յուսար որ... բայց իր ամեն յոյսերը ՚ի դերեւ հանեց կրնամ ըսել 1870 թուականը... ամիսն որ դարձեալ կէտերով խօսիլ կըստիպուինք։

Կեցիր, հիմա պիտի ապացուցանեմ ինչ որ վերը գրեցի։

Ինթերցողը թող յիշէ այն ամեն խնդիրները, մահաբերադիրներն ու բողոքադիրները որք վարչութեան դիւանին մէջ կը վիստային, երբ այս անտարբերութեան կամ աւելի լաւ ըսեմ՝ սնոտի և խռովայոյղ վիճաբանութեան թուականս սկսաւ։

Թող յիշէ այն ընկերութիւնները, որք տասը տարիէ ՚ի վեր մեր ազգին մէջ սկսեր էին բաղմանալ զանազան բարենպատակ անուամբ, և որք բաւական լոյս տարածեցին և մեր նիւթապէս և բարոյապէս թշուառացեալ ազգին առջեւ բանալ ջանացին արահետ ճանապարհ մը, որ կը տանէր ՚ի կեանս։

Թող յիշէ կ'ըսեմ ընթերցողը այն որ ամենէն սարսափելին է, և որ ազգութեան կենաց և մահու խնդիրն է, այն է կաթողիկոսական խնդիրները, որք առաւել ազգին աղէտից և

երկրպառակութեան պատճառ կը դառնան :

Այս ամենը յիշող ընթերցողը՝ չի պիտի կրնայ չհամոզուիլ թէ 1870 թուականը մեզ համար անգործութեան թուական եղաւ :

Որովհետեւ նա կը տեսնէ որ մի և նոյն խնդիրներն ու բողոքագիրները դարձեալ կը տեղան ի պատրիարքարան :

Սի և նոյն , տգէտ բռնաւոր չլաւաճի աղայից խումբը դեռ իր հարուստ ազդեցութիւնը ընկճելոց վրայ կը տարածէ :

Այս կը տեսնէ որ օգտաւէտ ընկերութիւնները 1870 թուականի մէջ փոխանակ օրքան զօր բազմանալու նուաղեցան , առ ի չգոյէ քաջաւերութեան և նպաստից :

Չիսխալինք սեռօրէն խօսելնուս , այն ընկերութեանց շատերը գիտենք որ իրենց ապօրինաւոր ընթացքովը խափանեցան : Ազգին քաջաւերութիւնը , նպաստը և համակրութիւնը ընդունելով չարաչար գործածեցին եւ կործանեցան . արժանի իսկ էին այդ կործանման : Այն դրամով հարստանալ կարծող անդամները գուցէ այսօր մուրացիկ կը շրջին . և ահա այն իսկ ասոնք են որ իրենց վատութեամբն ու ապերախտութեամբը ազգին վառահոլութիւնը վերցուցին , որ չհամարձակիր այսօր օգնելու նաեւ օրինաւորներուն . որովոյժ նուազած է անոնց թիւը : Այսու առ մենայնիւ չենք կարող մոռնալ Անձնանուէր ընկերութիւնը , որուն թըշուառ ազգիս մատուցած ծառայութիւնները , անոր լուսաւորութեան և բարոյական կենաց վերանորոգութեան համար թափած ճգունքն ու ըրած զոհողութիւնները՝ արդարեւ զարմացման և վարույց արժանի են , և

զանոնք մօտէն տեսնողները զարմացրնելով գոչել կը տան . « ահա ընկերութիւն մը , որ բուն ազգին օգտին վրայ հիմնուած է :

Անձնանուէր ընկերութիւնը խիստ մեծ վարձատրութեան , քաջաւերութեան և ճշմարիտ գովեստից արժանի է : Այլ ազգը ըստ արժանւոյն , ինչպէս որ իր պարտաւորութիւնն է , չը կրնար կամ չը կամիր վարձատրել անոր ազգասէր անդամները , սակայն անոնք այնչափ արիասիրտ են , որ չը վհատեցան և պիտի չը վհատին . այլ կատարեալ վարձ կը համարեն իրենց ծառայութեանց արտադրած օգուտը և ազգասէր սրտերու մէջ եռացող այն երախտագիտական սուրբ զգացումները , որք օր մը անմահ և մըշտընջե՛նաւոր արձաններ պիտի կանգնեն հոն այն սրտերուն մէջ , յանուն այն ընկերութեան , որ նոյն զգացմանց տղբիւրն ու շարժառիթն է : Այնք չենք կարող անոր արժանաւորութեան համեմատ փոխարինութիւն մի ընել , ուստի յարատեւութիւն և յաջողութիւն մաղթելով դառնանք մեր խընդրոյն :

Ինթերցողն այս ամենը տեսնելէն դինի , կը տեսնէ նաեւ ցաւօք սրաի որ այն կաթողիկոսական կենաց և մահու խնդիրն ալ ոչ միայն իր օրինաւոր լուծումը , առկալին չառաւ , այլ մանաւանդ ծանր կերպարանք առնուլ կըսկսի :

Իայց շատ ապերախտ պիտի համարուէինք , եթէ 1870 թուականի մէջ տեղի ունեցած ըստ ինքեան նըշանաւոր՝ բայց գրեթէ ապարդիւն դէպք մը մէջ չը բերէինք :

Ո՞րն է այս դէպքը : — Արիկայ խըրիմեան Հայրենասէր վարդապետին Հայոց ազգին պատրիարք ընտրուիլն

է, անոր ազգին հովուութեան սրաշտոնը ընդունելն ու յանձն առնուլն է, չիմա գուցէ ընթերցողը հակառակութիւն նշմարելով խօսքիս մէջ, առարկէ թէ « եթէ Խրիմեան հայրենասէր է, ապա ազգը աղատուած է է, ուրեմն 1870 թուականի մէջ մեծ գործ մը գործած է, միով բանիւ աղգային կենաց զլթայն նորոգուած է և ոչ թէ փոտեղու սպառնալեաց կամ երկիւղի տակ :

Համբերէ՛, սիրելիս, ատանկ չէ՛, այլ միտ դիր ըսածիս :

Խրիմեան Սրբազանը հայրենասէր և միանգամայն հօտասէր առաջնորդ մը հովիւ մ' է, (որոյ սրտէն բղխած են հրաւիրականներն) այլ անոր խաշինքը եթէ իրեն ձայնը չեն լսեր, ի՞նչ ընէ, իրեն հաւատարիմ ընկեր և օգնական ըստ բաւականին չունի, որոնց մով կարողանայ իր խաշինքը պահպանել գայլոց բերանն իյնալու վտանգէն, և ի՞նչ պիտի ըսես, թէ որ յայտնեմ թէ ասոնցմէ գտնուեցաւ նաեւ գայլոց հետ գաշնադիրներ խաշանց և հովուին դէմ զինելու :

Վ՛ր աշխարհական և եկեղեցական պաշտօնատարք և երեսփոխանք, եթէ Հայկայ, Մարմայ, Տիգրանայ և քաջարւոյն Վարդանայ վեհ արիւնէն տակաւին ձեր երակներուն մէջ կաթիլ մի մնացեր է, եթէ Վրիգորի, Սահակայ, Սարգսայ և Ներսիսի հայութեան պատիւ բերող անստորգտանելի շաւղաց հետեւելու փափաք դեռ կը սնուցանէք ձեր սրտին մէջ, զի ուրեմն, ջանացէք փրկել անոնց երբեմն երջանիկ՝ բայց այժմ թշուառ սերունդը իւր այս վտանգալից վիճակէն :

Պաշտպանեցէք, պաշտպանեցէք այն վարատեալ հօտը, որ անմեղ է, խղճալի է և զուրկ իր պարարտ արօտնե-

րով ծածկուած աղետալայրէն . . . :

Ի՞նչ, միթէ՛ հովիւը միայնակ թողուլը, խաշինքը թշնամեաց, գողոց և գայլոց մատնել չէ՞ : Քաջ գիտցիք որ դուք Հովուին համար չը պիտի պահպանէք հօտը, այլ ձեր պարտքն է ասիկայ : Եթէ հովուէն վրէժ առնելու համար կ'ընէք, գիտցիք որ պարտադանց էք :

Հայկազունք, քաջալերուեցէք, միացէք : Սրտով միացէք, մոքով միացէք, հոգւով միացէք :

Հոգւով և սրտով երբ միանաք, ալ գիւրին է ձեզ մոքով միանալը, այսինքն կարծեաց մէջ միանալը⁽¹⁾ . ուրուն տարակայութիւնն զգալի կերպիւ մեր ազգին տունը կը քանդէ, իւր մէջ անտեղի վիճաբանութիւններ յարուցանելով :

Չգեցէք, ձգեցէք հին ատելութիւնը, վրէժխնդրութիւնը և որ մեծըն է անձնական շահը և մասնաւոր նկատումները :

Սէր զգեցէք, որ զիւրն չընդդէմ, այլ զընկերին :

Ուր որ սէր, հոն միութիւն, ուր որ միութիւն, հոն յաղթութիւն :

Ուր յաղթութիւն, հոն կենդանութիւն և յառաջագիմութիւն :

Եւ այս կենդանութիւնը, այս յառաջագիմութիւնը 1871 թուականը իրեն հետ թող բերէ Հայոց աղգին . այս յուսածիճաղ ամանորը մեզ համար շնորհաւոր թող ըլլայ, որուն մէջ յաջողութիւն կը բարեմաղթեմ ՚ի խորոց սրտի բոլոր Մեղային բարենպաստակ գործոց համար :

1870 Դեկտեմ. 12

Երոստաղէ՛ :

Ս. Միքիլ S.

Սպեխանիսն :

(1) Կարծեաց միութեան վրայ ուրիշ առթիւ մը միտք ունինք խօսելու :

Յ Ա Ն Կ Ն Ի Ի Թ Ո Յ

Լնցեալ և ներկայ տարիներ. 1:
 Դպրոցի տղայոց ճառեր. 6. 73. 112:
 Խորհրդածութիւն ծովու վրայ. 10:
 Լռակ բարոյական. 11:
 Լրուսեակ Հայոց բաղդին. 14:
 Լրկածք Արիսթոնոսիւսի. (Թարգմա-
 նեալ Գաղ.). 15. 40. 60. 83. 110:
 Ստորագրութիւն Հայկաձոր և Ոստան
 գաւառաց. 17. 266:
 Սամանակագրականք. 22. 44. 67. 92.
 117. 163. 197. 221. 246. 270:
 Օանուցումն. 23:
 Օռւարձալիք. 24:
 Կրօնականք. — Հերքումն հիմնական
 տարբերութեց. 25. 49. 121. 175. 199:
 Դաստիարակութեան վրայ. 30. 54. 86.
 107. 183. 212. 232:
 Ս. Փրկչի վանք յԵրուսաղէմ. 42:
 Սոլութեան պատիժը նոյն իսկ իր
 մէջն է. 62:
 Լղգային. 63. 114:
 Նահատակութիւնք Վարդանանց. 65:
 Բանախօսութիւն. 79:
 Լնմահութիւն հոգւոյ. 84:
 Զիտուսի վրայ դատաստան. 99:
 Սիմէօն վարդապետի բանք ՚ի Նարե-
 կացին. 91:
 Պատմութիւն մը. 93:
 Բանասիրականք. 97. 145. 151. 152:
 Լղաղակ Հայաստանի. 103:
 Պատասխան. 104:

Լղերերգ եւ հրաժեշտ առ Մու-
 ղայն. 105:
 Կիպրոսի եկեղեցւոյ և վանուց հաշ-
 ուեցուցակը. 128:
 Զիտուսեան կրօնաւորին նամակը. 130:
 Սահարձան Փարիս Հանրմի. 136:
 Լղգ. Եգիպտոսի առաջնորդական խն-
 դիր. 139:
 Գահիրէէն եկած նամակներ. 141. 181:
 Լատինաց յԵրուսաղէմ Ս. Յակովբայ
 մէջ չպատարագեւը. — Գաղ. 157:
 Հրիտակ Փարիս Հանրմի. 154:
 Սասիս լրագրոյն մէկ կտորին վրայ
 Հարցում մը. 162:
 Լրջարուսի յօդուած մը. 191:
 Կատոնի յաղագս բարւոյք կենցաղա-
 վարելոյ. 210. 235. 259:
 Թովմաս երիցու Երգ զուարճու-
 թեան. 219. 245:
 Տաղ Ս. Խաչին. 220:
 Կարգ գիտութեան. 222:
 Խղճի ազատութիւն. 223. 247. 271:
 Ճմարտութիւնք. 228:
 Դպրոցական արդիւնք. 238. 262. 287:
 Խոկումն մահու. 239:
 Զանցումն մարդոյ. 240:
 Լռակ. — Գեղեցիկ կաղնին. 241:
 Փորձանք և նորահետեւներ. 242:
 Ս. Տեղեաց խնդիրը. 252. 276:
 Թշուառութիւն. 257. 284:
 Բարոյական. 268:
 Օանուցումն. 270:
 Լռ Հայաստան. 285:
 1870 Թուականը. 289: